

ZDZISŁAW GOGOLA OFMCONV

DZIEJE FRANCISZKANÓW W POLSCE PROWINCJI ŚW. ANTONIEGO I BŁ. JAKUBA STRZEMIĘ

WSTĘP

Wiek XIII wykształcił nowe formy życia zakonnego, na których szczególnie mocne piętno wycisnęła osobowość św. Franciszka z Asyżu. Ówczesne zasady życia zakonnego oparte na regułach św. Augustyna i św. Benedykta nie zaspokajały całkowicie potrzeb duchowych ludzi wierzących tamtego czasu.

Św. Franciszek uważany był za jedną z ważniejszych postaci w historii Kościoła. Dante Alighieri w swoim dziele *Boska komedia* nazwał go „słońcem człowieczego rodu”. Duża liczba ludzi pragnących go naśladować zmobilizowała św. Franciszka do utworzenia trzech struktur zakonnych: zakonu męskiego – franciszkanów, zakonu żeńskiego – klarysek oraz III zakonu dla osób świeckich, zwanego obecnie franciszkańskim Zakonem Świeckich.

Zakon franciszkański przez swoją wszechstronną działalność stał się szeroko znany. Franciszkanie osiedlali się głównie w miastach. W czasie gdy Kościołowi zagrażały herezje ze strony waldensów i albigensów, byli mocnym wsparciem Stolicy Apostolskiej. Również w czasach najazdu tatarskiego. Duchowi synowie św. Franciszka pracujący wśród ludu dotkniętego prądami hereetyckimi dbali o wykształcenie teologiczne. Podejmowali studia teologiczne na ówczesnych uniwersytetach, a wielu z nich osiągnęło naukową sławę, m.in.: św. Bonawentura, św. Antoni Padewski, Aleksander z Hales, Jan Duns Szkot, Roger Bacon. Należy zaznaczyć, że w II soborze liońskim w 1274 r. uczestniczyło 32 biskupów franciszkańskich, a w soborze wiedeńskim 56. Wielu powołanych zostało do godności kardynalskiej, niektórzy zostali papieżami.

POCZĄTKI ZAKONU NA ZIEMIACH POLSKICH

Jeszcze za życia założyciela, św. Franciszka z Asyżu, franciszkanie rozprzestrzenili się w wielu krajach Europy. Po kapitule w 1219 r. rozeszły się grupy franciszkanów na południe do muzułmanów, za Alpy do Niemiec, Francji, Czech. Do Polski franciszkanie przybyli z Niemiec. Ich przybycie do Polski łączy się z postacią Jana z Pian del Carpini.

Był on prowincjałem Niemiec w latach 1228–1230 i prawdopodobnie wówczas zetknął się ze Słowianami. W 1232 r. objął rządy prowincjała w Saksonii i wówczas wysłał braci do Polski¹.

W latach 1232–1233 franciszkanie otworzyli swój dom we Wrocławiu. Cztery lata później przybyli do Krakowa, a w następnych latach byli już w Opolu (ok. 1238), Inowrocławiu (1238), Toruniu (1239) i Szczecinie (1240)². O swojej podróży i pobycie w Polsce Jan del Carpini wspominał w opisie podróży do wielkiego chana Mongołów z 1245 r. W organizacji i życiu franciszkanów, podobnie jak i innych zakonów żebrzących, prowincja spełniała bardzo ważną rolę. Wyznaczała ramy życia dużej liczby zakonników. W prowincji otrzymywali oni podstawy swojej formacji, a następnie uczestniczyli czynnie w działalności zakonu. Od początku obowiązywała zasada przenoszenia braci z klasztoru do klasztoru, ale w obrębie własnej prowincji. Na kapitule w Pradze w lipcu 1238 r. Jan z Pian del Carpini, z upoważnienia generała zakonu br. Eliasza z Kortony, utworzył prowincję czesko-polską, którą kapituła generalna w Rzymie zatwierdziła w następnym roku³.

Już w 1239 r. w czasie kapituły generalnej wyraźnie ustalono zasady kapituł prowincjalnych, także wyboru i odwoływania ministrów prowincjalnych potwierdzonych przez ministra generalnego. Kapituła prowincjalna, złożona z wybranych delegatów wszystkich klasztorów prowincji, miała odbywać się co rok. Stanowiła najwyższą władzę prowincji, to ona wyznaczała gwardianów w każdym klasztorze. Minister prowincjonalny w imieniu kapituły wydawał decyzje i czuwał nad wprowadzaniem w życie uchwał kapitułnych. W zarządzaniu pomagali mu czterej definitoryzy wybierani także przez kapitułę. Ważnym elementem organizacji prowincji były okręgi terytorialne, zwane kustodiami, z kustoszem na czele⁴.

Według Konstytucji Narbońskich Bonawentury z 1260 r. nominacja kustoszy oraz gwardianów należała do prowincjała i definitorów każdej kapituły prowincjalnej⁵. W 1239 r. zostały ustalone w zakonie 32 prowincje⁶. W niedługim czasie

¹ Jordan z Giano, *Chronica*, „Analecta Franciscana”, Quaracchi 1885, t. 1, s. 17; Źródłami informacji do dziejów franciszkanów w Polsce od ich przybycia do końca XVII w. są prace historyczne o. Kazimierza Biernackiego (1629–1725); K. Rosenbaiger OFMConv, *Biernacki Kazimierz*, [w:] PSB 1935, t. 2, s. 81; *Dzieła Biernackiego*, [w:] J. Bar OFMConv, *Udział Polski w literaturze franciszkańskiej*, Warszawa 1961 nr 156, 1570.

² B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*. Warszawa 1975, s. 298–299; J. Mitkowski, *Kazimierz książę kujawski*, [w:] PSB 1966–1967, t. 12, s. 276–277; L. Lemmens, *Zu den Anfängen der Franziskanerklöster im Ordenlande*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst” 1913 nr 21, s. 2 n.; H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Stettin 1925, t. 2, s. 449 n.: początki klasztoru w Gryfii datuje Hoogeweg na 1242 r., Strzałowa – 1254 r., Pyrzyce między 1261 a 1281 r., uzupełniają tę listę Gryfice (Greifenburg) przed 1289 r. i Drawsko (Dramburg) ok. 1350 r. (por. odpowiednie rozdziały w obu tomach pracy Hoogewega; t. 1 ukazał się w 1924 r. również w Szczecinie).

³ K. Kantak, *Franciszkanie polscy 1237–1517*, Kraków 1937, t. 1, s. 19–20.

⁴ K. Kantak, *Franciszkanie...*, t. 1, s. 157–159; S. Barcik OFMConv, *Zakon franciszkański w Polsce do 1517 roku*, [w:] *750 lat franciszkanów w Polsce. Materiały z symposium odbytego w dniach 22–23.11.1986 r. w Łodzi-Łagiewnikach*, red. C. Napiórkowski, Niepokalanów 1995, s. 77–78.

⁵ *Statuta generalia Ordinis [...] edita Narbonne an 1260*, wyd. M. Bihl, AFRH 1941 nr 34, s. 294–295.

⁶ K. Kantak, *Franciszkanie...*, t. 1, s. 20–21.

dotatkowo 2 prowincje uzyskały prawną akceptację. Do końca XV wieku w zakonie istniały 34 prowincje.

Wyodrębniona z prowincji saskiej i ustanowiona pierwsza prowincja słowiańska – czesko-polska zwana też była polsko-czeską. Do prowincji tej należały domy czeskie i polskie, a także klasztory znajdujące się na terenie Łużyc, Śląska i Prus. Te ostatnie tworzyły:

– kustodię złotoryjską – z klasztorami w Złotorzy (przed 1243), Zgorzelcu (1243), Lwówku Śląskim (ok. 1248), Legnicy (ok. 1264), Krośnie Odrzańskim (1272), Lubaniu (ok. 1273) i Żaganiu (1284)⁷;

– kustodię wrocławską – z klasztorami we Wrocławiu (ok. 1234), Świdnicy (1249), Środzie Śląskiej (1253), Nysie (1257), Namysławie (ok. 1284), Brzegu (przed 1285), Ziębicach (ok. 1284);

– kustodię pruską – z klasztorami m.in. w Toruniu (1239), Chełmnie (1282), Braniewie (1296) i Nowem (1282). W 1263 r. kapituła generalna przeniosła kustodię złotoryjską z prowincji czesko – polskiej do saskiej. To samo uczyniła kapituła w 1272 r. z kustodią wrocławską. Kustodia pruska została przyłączona do prowincji saskiej między 1258 a 1284 rokiem⁸.

Prowincja czesko-polska w XIII w. liczyła siedem kustodii, z których trzy były polskie. Były to kustodie:

1) krakowska – z klasztorami: Kraków (1237), Zawichost (po 1242), Nowe Miasto Korczyn (1257), Stary Sącz (1280), Nowy Sącz (1287) i Radomsko (1286);

2) kujawska, zwana później gnieźnieńską – z klasztorami: Inowrocław (1238), Kalisz (1257), Gniezno (1259), Oborniki (1259), Śrem (1270), Pyzdry (1277) i Głogów na Dolnym Śląsku (przed 1257);

3) górnośląska – z klasztorami: Opole, Głogówek (1264), Bytom (1257) i Wodzisław (ok. 1257).

Uwzględniając klasztory z prowincji czesko-polskiej, należące do prowincji saskiej i dom w Przemyślu (1237), trzeba zauważyć, że na obszarze odpowiadającym dzisiejszemu terytorium Polski, na przełomie XIII i XIV w. było 40 klasztorów franciszkańskich oraz 6 klasztorów klarysek⁹.

Niniejsza tabela ukazuje ilość kustodii i klasztorów w prowincjach czesko-polskiej i śląskiej na przełomie XIII i XIV w.

Rok	Prowincja czesko-polska		Prowincja saska	
	Kustodie	Klasztory	Kustodie	Klasztory
1272	7	brak danych	12	brak danych
1282	7	31	12	75
1316	7	40	12	100
1340	7	43	12	87

Źródło: J. K ł o c z o w s k i, *Bracia Mniejsi w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*. Lublin 1983, t. 1, cz. 1, s. 35.

⁷ J. K ł o c z o w s k i, *Bracia Mniejsi w Polsce średniowiecznej*, Lublin 1982 t. 1, s. 15–20; K. K a n t a k, *Franciszkanie...*, t. 1, s. 19–20, 36–39.

⁸ K. K a n t a k, *Początki franciszkanów w Polsce*, Gdańsk 1923, s. 10–15; T e n z e, *Die Entstehung der polnischen Konvente der Böhmischo-Polnischen Franziskaner-Provinz 1229* nr 16, s. 81–119.

⁹ J. K ł o c z o w s k i, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, [w:] *Kościół w Polsce. Średniowiecze*, Kraków 1968, t. 1, s. 464–468; A. Z w i e r c a n OFMConv, *Nowe spojrzenie na początki franciszkanów w Polsce*, „Nasza Przeszłość” 1985 nr 63, s. 5–51.

Wiek XIII to okres szczególnego rozwoju zakonu franciszkańskiego na ziemiach polskich. W drugiej połowie tego stulecia została ustalona terytorialna granica prowincji czesko-polskiej z prowincją saską¹⁰.

Szybkie powstawanie klasztorów franciszkanie zawdzięczali m.in. wspaniałomyślności książąt piastowskich. Wyróżniał się wśród nich Bolesław Wstydlivy, książę krakowski, którego matka – Grzymisława, siostra – bł. Salomea i żona – św. Kinga odznaczały się zarówno świętością życia, jak i wielkim poparciem dla Zakonu Braci Mniejszych i Sióstr Klarysek¹¹.

Duże znaczenie dla rozwoju zakonu miał fakt, że franciszkanie, znając rodzimy język ludności, służyli miejscowemu duchowieństwu znaczną pomocą duszpasterską. Na ziemiach polskich od początku istnienia państwa ugruntowało się chrześcijaństwo rzymskokatolickie, w sąsiednich krajach, zwłaszcza: na Rusi, Litwie i w Mołdawii, istniało chrześcijaństwo prawosławne, czy też jeszcze pogaństwo¹². Rzadko można było tam spotkać katolików – byli nimi tylko osiadli kupcy i rzemieślnicy. Parafie katolickie były nieliczne i brakowało biskupstwa¹³.

Aby pomóc katolikom i przyczynić się do nawrócenia prawosławnych, Stolica Apostolska powołała do życia „Towarzystwo pielgrzymujących dla Chrystusa wśród niewiernych”, składające się z misjonarzy franciszkańskich i dominikańskich. Jego trosce powierzyła pracę w tych krajach (1345 r.). Przełożony Towarzystwa, zwany wikariuszem generalnym, mający władzę prawie biskupią, był zatwierdzany przez Stolicę Apostolską. Papieże bardzo cenili i popierali pracę Towarzystwa obdarzając je licznymi przywilejami, szczególnie Aleksander IV, Klemens V i Jan XXII (*Bullarium franciscanum* II, V). Praca misjonarska była połączona z licznymi niebezpieczeństwami i wielu jej członków oddało życie za szerzenie Ewangelii¹⁴. W XIV w. utworzono wikariat na Rusi.

¹⁰ J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich*, s. 466 napisał: „Najpóźniej w 1239 r. doszło do wyodrębnienia się z prowincji saskiej prowincji czesko-polskiej, która właśnie w 1239 r. odbyła kapitułę prowincjalną we Wrocławiu, pod przewodnictwem Czecha Tworzymira”. Być może wziął pod uwagę zatwierdzenie tej prowincji na wzmiankowanej kapitule generalnej w Rzymie w 1239 r., która zrewidowała i zmniejszyła liczbę prowincji utworzonych przez br. Eliasza bez powołania kapituły generalnej.

¹¹ B. Włodarski, *Salomea*, [w:] *Hagiografia Polska*, Poznań 1972, t. 2, s. 300–309; *Vita sanctae Salomae reginae Halicensis*. Auctore Stanislao Franciscano, wyd. W. Kętrzyński, „Monumenta Poloniae Historica” 1884, s. 770–796; M. Witkowska OSU, *Kinga – Kune-gunda*, [w:] *Hagiografia Polska*, Poznań 1971, t. 1, s. 757–772; W. Załuski, *Żywot bł. Salomei królowej halickiej, zakonnicy św. Klary*, Warszawa 1893, 1899. Z. Budkowa, *Kunegunda*, PSB 1971, t. 16, s. 186–189; H. Wyczański OFM, *Jolenta Helena*, [w:] *Hagiografia Polska*, 1971, t. 1, s. 624–629; O. Łaszczńska, *Jolenta*, PSB 1964–1965, t. 11, s. 264–265.

¹² K. Chodyniecki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934; M. Jagusz, *Misje polskie na Litwie*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, Poznań–Warszawa 1974, t. 1, cz. 2, s. 201, 299–301.

¹³ *Benedykt Polak*, [w:] PSB 1935, t. 1, s. 424–425; W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 89–93; K. Chodyniecki, *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386*, PH 1914 nr 18, s. 215–319.

¹⁴ K. Chodyniecki, *Legenda o męczeństwie czternastu franciszkanów w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1927, s. 53–78; K. Kapić, *Udział Polaków w dziele misyjnym*, Poznań 1933, (misje na Wschodzie nie zostały jeszcze całościowo opracowane). J. Richard, *Les missions chez les Mongols aux XIIIe et XIVe siècle*, [w:] *Histoire universelle des missions catholiques*, red. S. Delacroix, Paris 1956, s. 173 n.

Sytuacja poprawiła się znacznie po 1340 r., gdy król Kazimierz Wielki ponownie włączył Ruś i część Mołdawii w granice Rzeczypospolitej. Wówczas praca misjonarzy stała się łatwiejsza. Zaczęto budować kościoły katolickie, zakładać klasztory i kłaść podwaliny pod stolice biskupie w Haliczu, później we Lwowie, Łucku, Chełmie, Przemyślu, Kamieńcu Podolskim i Serecie. W drugiej połowie XIV w. w miastach tych były już stałe rezydencje biskupie, z biskupami wywodzącymi się przeważnie spośród franciszkanów i dominikanów¹⁵.

Zapotrzebowanie na misjonarzy ciągle rosło. Chcąc powiększyć ich liczbę, papież Urban V w specjalnym piśmie z 4 VIII 1370 upoważnił Mikołaja z Krosna, franciszkanina, który wiele lat pracował w Mołdawii, na Litwie i Rusi, do wybrania z różnych prowincji 25 zakonników, nawet bez zgody ich przełożonych, i wysłania ich do tych krajów dla umocnienia i rozszerzenia wiary katolickiej. Mikołaj z Krosna otrzymał taką władzę również od kolejnego papieża – Grzegorza XI. Największy rozkwit i znaczenie osiągnął wikariat za czasów bł. Jakuba Strepy († 1409), najpierw wikariusza generalnego Towarzystwa, a później arcybiskupa w Haliczu i we Lwowie¹⁶.

Po ustanowieniu hierarchii kościelnej na Rusi istnienie Towarzystwa nie było konieczne, dlatego też zostało ono zniesione dekretem kapituły generalnej w Asyżu w 1430 r. Wszystkie domy franciszkańskie na Litwie i Rusi zostały wówczas przyłączone do prowincji czesko-polskiej¹⁷.

PROWINCJA POLSKA

Po przyłączeniu w 1430 r. do prowincji czesko-polskiej klasztorów Rusi: Lwów (ok. 1350), Halicz (1367), Sanok (1377), Krosno (przed 1397), Gródek Jagielloński (przed 1400), Kamieniec Podolski (przed 1400) oraz klasztorów Litwy: Wilno (1332), Pińsk (po 1396), Drohiczyn (1409) i Kowno (ok. 1409), stała się ona tak rozległa, że zarządzanie nią i przeprowadzanie wizytacji było bardzo trudne. Na ziemiach Polski średniowiecznej wraz z Pomorzem i Prusami oraz na ziemiach państwa polsko-litewskiego pod koniec XV w. było 69 klasztorów¹⁸. Zapewne dlatego za rządów prowincjała Walentego z Krosna (1513–1517) utworzona została z dawnej prowincji czesko-polskiej – prowincja polska z siedzibą w Krakowie¹⁹. Tak więc *Provincia Ordinis Minorum per Bohemiam et Polonia*

¹⁵ A. F. Grabski, *Polska w opiniach Europy zachodniej XIV–XV w.*, Warszawa 1968, s. 150 n.; J. Kłoczowski, *Franciszczek z Asyżu w Kościele i społeczeństwie swoich czasów*, „Ateneum Kapłańskie” 1977 nr 408, s. 24–38.

¹⁶ Z. Gogola OFMConv, *Błogosławiony Jakub Strzebie, franciszkanin, arcybiskup Halicko-Lwowski*, „Wnurcie franciszkańskim” 1997 nr 6, s. 143–151.

¹⁷ Archiwum Generalne Braci Mniejszych Konwentualnych (AGBMConv): sygn. Pol. – S. Ant. e B. Giac. (dokumenty 3 dawnych prowincji historycznych w Polsce: polska, ruska, litewska); A. Abrahama, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904 t. I, s. 12–14.

¹⁸ J. Kłoczowski, *Zakony w Polsce 966–1972*, [w:] *Metody i źródła do badań z historii społecznej XIX i XX w.*, Lublin 1975, s. 11.

¹⁹ Najstarszy wykaz konwentów franciszkańskich – „*Provinciale Ordinis Fratrum Minorum Vetustissimum*”, oprac. C. Eubel, BulFr V (1898), s. 679–604. Tekst zachował się w dwóch kodeksach (Vaticano lat. nr 1960 i Bambergensi sign. E. III, 11 – według C. Eubela) opartych, jak sądzi wydawca, o jeden rękopis najprawdopodobniej z drugiej ćwierci XIV w. U schyłku XIV w. Bartłomiej z Pizy (*De confermitate vitae Beati Francisci ad vitam Domini Iesu*, Af IV–

dotrwała aż do 1517 r.²⁰ Patronem nowej prowincji został św. Franciszek. Liczyła ona 32 klasztory i ok. 600 zakonników. Od tego czasu w granicach Królestwa Polskiego istniała jedna prowincja franciszkańska z konwentami: w Wielkopolsce, Małopolsce, na Rusi Białej i Czerwonej, na Podolu i Litwie. Taki stan trwał do 1622 r., tj. rządów o. Emiliana Cibo²¹.

Ruch obserwancki w Polsce w latach czterdziestych XV w. wywalczył sobie w łonie zakonu zupełne wyłączenie z istniejących struktur prowincjalnych, a nawet niezależność od generalnych władz²². Przełom na tym polu dokonał się we Włoszech, gdzie ruch obserwancki był szczególnie silny. W sposób jednoznaczny ruch ten poparli: św. Bernardyn ze Sieny i św. Jan Kapistran. W celu zaprowadzenia pokoju w zakonie papież Marcin V zwołał kapitułę generalną w 1430 r. w Asyżu. Nakazał jednocześnie św. Janowi Kapistranowi zrehabilitować nowe konstytucje, które potem zostały potwierdzone bullą. Konstytucje Marcinowe miały na celu przywrócić jedność. Zniosły funkcje wikariuszów, jakie otrzymali obserwanci, wprowadziły instytucję syndyków apostoelskich, zniesioną przez papieża Jana XXII, znosiły posiadłości ziemskie i stałe dochody, przewidywały zniesienie stałych fundacji i zakazywały przyjmowania pieniędzy²³.

Nowy generał Wilhelm z Casale (1430–1442) ślubował zachowywać nowe konstytucje, jednak wkrótce otrzymał zwolnienie z tego ślubu. Bulla z 23 VIII 1430 roku pozwalała zakonowi posiadać i administrować w zastępstwie i w imieniu Kościoła rzymskiego oraz przyjmować stałe źródła dochodu. W Polsce zaczęły także powstawać klasztory obserwanckie, które stały się mocnymi punktami oparcia dla misji Kapistrana²⁴.

Początkiem historii polskiej gałęzi obserwantów franciszkańskich – bernardyńców był pobyt Jana Kapistrana w Krakowie na przełomie lat 1453/1454. Zaproszony przez króla Kazimierza Jagiellończyka oraz biskupa Zbigniewa Oleśnickiego, przyczynił się on do założenia pierwszego domu bernardyńskiego koło Wawelu²⁵.

–V [1906–1912]) daje następny wykaz prowincji, kustodii i konwentów, obejmując m.in. Rus i Bośnię (t. 4, s. 503–569).

²⁰ Najbogatszym w treść dziełem o polskich franciszkanach jest K. Biernackiego *Speculum Minorum* wyd. w Krakowie w 1688 r. Autor miał uzyskać wiele źródeł, które bezpowrotnie przypadły w pożarze klasztoru krakowskiego w 1850 r. K. Biernacki, *Speculum Minorum*. Cracoviae 1688, s. 274–293; W. Kalinka, *Historia pożaru m. Krakowa*, Kraków 1850, s. 91 n.; O bibliotece franciszkanów w Krakowie pisał A. Grabowski, *Historyczny opis m. Krakowa i jego okolic*. Kraków 1822, s. 121.

²¹ K. Kantak, *Franciszkanie Polscy 1517–1795*, Kraków 1938, t. 2, s. 143, 175; AFK, sygn. E-I-3a i 4a. A. Karwacki, *Materiały do historii Prowincji i konwentów oo. Franciszkanów na Rusi*, t. 3, s. 53–54.

²² Zakon Braci Mniejszych, założony przez św. Franciszka z Asyżu w 1209 r., a zatwierdzony przez papieża Honoriusza III w 1223 r., istniał przez 300 lat jako jeden zakon. W jego łonie niemal od początku dawały o sobie znać tendencje zmierzające do ściślejszego zachowania reguły, zwłaszcza w kwestii ubóstwa. Te wewnętrzne prądy dały podstawy do wydania przez papieża Leona X bulli *Ite et vos in vineam meam* (1517 r.). tworzącej dwa odrębne zakony: Braci Mniejszych Konwentalnych i Braci Mniejszych Obserwantów. Leon X, Bulla „*Ite et vos in vineam meam*” z dn. 29 V 1517 r.; L. Waddin g, „*Annales Ordinis Minorum*”, 1517 nr 23 t. 16, s. 49–55.

²³ Tekst *Chronologia Historico-Legalisi seraphici Ordinis*. Neapoli–Venetiis–Romae 1650–1795 t. 1, s. 90–99.

²⁴ K. Kantak, *Franciszkanie...*, t. 1, s. 331–333.

²⁵ K. Kantak, *Bernardyni Polscy 1453–1572*, Lwów, 1933 t. 1; H. E. Wyczański, *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*, ABMK 1961 nr 3, s. 25–102;

Procesy reformy franciszkańskiej w Polsce dokonywały się na ogół w sposób pokojowy, ale można było zauważyć napięcia między poszczególnymi grupami i pewnego rodzaju współzawodnictwo²⁶. W XV i XVI w. sympatia i hojność najmniejszych fundatorów skierowała się w znacznej mierze ku nowej gałęzi franciszkańskiej – Braci Mniejszych Obserwantów (bernardyńców) – rozszerzającej się wówczas w Polsce. Mimo to franciszkanie utworzyli w Polsce wiele nowych klasztorów, dlatego też zaistniała konieczność kolejnego podziału prowincji. W XVI w. kandydaci do zakonu rekrutowali się przeważnie spośród mieszczan. Choć pochodzenie łączyło ich z klasztorem krakowskim i nazywano ich synami konwentu krakowskiego, to powierzano im obowiązki w różnych klasztorach prowincji polskiej. Prowincjał w czasie wizytacji określał, do czego się nadaje poszczególny zakonnik²⁷. W 1580 r. w klasztorze krakowskim wizytator apostolski Bonawentura Maresio utworzył studium na wzór włoskich gimnazjów zakonnych, którego celem było przygotowanie wykształconych spowiedników i kaznodziejów²⁸. Rozległość prowincji, a także powody karności zakonnej, czego dowodem były postanowienia Kapituły generalnej w Rzymie z dn. 3 VI 1623 r. odnośnie Polski, były głównymi przyczynami rozdziału prowincji. Przed rozdziałem w całej Prowincji istniało 46 klasztorów.

Powstałe w 1625 r. prowincje polska i rusko-litewska, mocą dekretu papieża Urbana VIII, przetrwały do 1686 r. Kapituła krakowska w 1626 r., po wyborze prowincjała Adriana Bratkowicza, uporządkowała organizację prowincji polskiej, ustanawiając dwie kustodie: chełmińską i lubelską²⁹. Patronem prowincji rusko-litewskiej obrano św. Antoniego Padewskiego, a jej minister Ghiza został mianowany w 1624 r. przez Kapitułę Generalną w Rzymie. W 1625 r. Albert Ghiza, jako prowincjał, otrzymał wyłączone z prowincji polskiej dwie kustodie: ruską i wileńską, które tworzyły nową prowincję ruską. Prowincja polska otrzymała archiwum, z zaznaczeniem, że ojcowie z kustodii ruskiej mieli do niego dostęp, natomiast konwentowi krakowskiemu nadano prawo do kwesty na Rusi³⁰. Ghiza zwołał zebranie kapitularzy do Drohobycza w dniach 1–21 I 1626 r., które zajęło się organizacją prowincji. Obecnych było 18 gwardianów. Utworzono wówczas dwie kustodie: przemyską i kowieńską. W ten sposób dokonano podziału prowincji na cztery kustodie: lwowską i przemyską dla Rusi oraz wileńską i kowieńską

1462 nr 4, s. 23–225, 1963 nr 6, s. 17–65; Joannis Długossii, *Historia Polonicae. Liber XII. Opera Omnia XIV*. Cracoviae 1878, s. 148–149. Surowszy kierunek, zwany na zachodzie Europy regularną obserwacją, został w Polsce wprowadzony przez św. Jana Kapistrana, kaznodzieję pokutnego, który w połowie XV w. przybył najpierw na krótko do Czech, by nawracać husytów, a następnie na Śląsk i do Polski południowej. Pierwsi bracia *de observantia* w Polsce nie dążyli do przejmowania klasztorów od konwentualnych i ich reformowania, jak to miało miejsce w krajach zachodnich. Tworzyli, zaczynając od dużych miast, swoje własne konwenty, zwane bernardyńskimi od pierwszych kościołów pod wezwaniem św. Bernardyna ze Sieny (*fratres de monasterio s. Bernardini*). Fundowane były one zwykle przez wyższe duchowieństwo i szlachtę.

²⁶ Archiwum Franciszkanów w Krakowie (AFK), *Notiones praecipuae de conventibus scripsit Malegowski* 1679, s. 13.

²⁷ AFK *Quatuor Visitationes*, s. 46–52, 107.

²⁸ AFK A. Karwacki, t. 22, s. 19–22, 38.

²⁹ AFK *Acta capitul. 1626 et 1658*; K. Kantak, *Franciszkanie polscy...t. 2*, s. 143, 175.

³⁰ O. Bartoszewicz, *Skargi na postępowanie Minorytów polskich na Litwie*, [w:] AFK. *Materiały do historii naszego Zakonu*, s. 116–117.

dla Litwy. Do kustodii lwowskiej przydzielono konwenty: Kamieniec, Krzemieniec, Lwów, Halicz, Międzyrzecz, Halicz św. Stanisław (rezydencja), Gródek, Korzec. Do kustodii przemyskiej przydzielono konwenty: Sanok, Szczebrzeszyn, Krosno, Biłgoraj, Zamość, Przemyśl. Do kustodii wileńskiej przydzielono konwenty: Olszany, Postawy, Pińsk, Wilno, Sienno. Do kustodii kowieńskiej przydzielono konwenty: Drohiczyn, Oszmiana, Kowno, Narwiliszki. Zebrani zaprotestowali przeciwko planom stanowiącym o przewadze polskiej prowincji³¹. Podjęte działania u generała odniosły pozytywny skutek i od tego czasu konwent krakowski nie zbierał już kwesty na Rusi. Ruś otrzymała konwent w Pińsku, który był jednym z najbogatszych klasztorów³².

Nastąpił szybki rozwój prowincji rusko-litewskiej, a nawet jej ekspansja poza granice kraju. W obrębie kustodii ruskich powstały nowe klasztory w Szumsku w 1656 r. i Jarosławiu w 1659 r.³³ Wojny kozackie znalazły jednak swój krwawy epilog w wojnie tureckiej przez utratę Kamieńca. Nawet w czasie względnego pokoju na kresach trwały ciągle zamieszki. Najazd turecki i zabór Podola zniszczył wiele klasztorów³⁴. Lepsza sytuacja była na Litwie, panował tam pokój i bezpiecznie mogły powstawać nowe klasztory. Zaznaczały się pewne odrębności Rusi i Litwy franciszkańskiej. Tak więc po 60 latach doszło do podziału i tej prowincji. Z pomysłem wydzielenia litewskiej prowincji wystąpił o. Jakób Franciszek Dłuski, pochodzący z litewskiej szlachty. Życiorys miał bogaty i burzliwy. W 1681 r. został jednak biskupem bakowskim³⁵. Utworzenie prowincji litewskiej zatwierdziła kapituła generalna w 1683 r., pozostawiając dalsze działania kapitule prowincjalnej, która odbyła się we Lwowie 1685 r. Z powodu podziału pojawiło się wiele problemów, pomimo to komisarz z Rzymu pozwolił na wybór tylko jednego prowincjała w osobie o. Antoniego Długosza, który sprzeciwiał się podziałowi, a nawet chciał go udaremnić, ale bez skutku. Patronem tej prowincji został św. Kazimierz. Prowincjałem nowej prowincji litewskiej został wybrany o. Marcejan Michałowski³⁶.

Przez dwa ostatnie wieki niepodległości państwa polskiego (wiek XVII i XVIII) zakon franciszkański na ziemiach polskich znajdował się w pełni rozkwitu. W 1773 r. istniały już trzy prowincje:

- prowincja polska pod wezwaniem św. Franciszka: 4 kustodie, 30 domów, 575 zakonników, w tym 385 kapłanów, 127 braci i 63 kleryków;
- prowincja ruska pod wezwaniem św. Antoniego: 4 kustodie, 29 domów, 257 zakonników, w tym 184 kapłanów, 52 braci i 21 kleryków;
- prowincja litewska pod wezwaniem św. Kazimierza: 4 kustodie, 31 domów, 422 zakonników, w tym 251 kapłanów, 101 braci i 70 kleryków. W sumie, franciszkanie pod koniec XVIII wieku mieli 12 kustodii, 90 domów, 1254 zakonników³⁷.

³¹ O. Bartoszewicz, *Skargi...*, s. 119–120.

³² AFK sygn. E-I-3a i 4a A. Karwacki, *Materiały do historii Prowincji...*, s. 56., s. 130–131.

³³ Prowincjał z lat 1636–1639 Marek Korona sporządził opis konwentów prowincji i opublikował w 1637 r. w Wilnie *Speculum provinciae Russiae et MD Lituaniae*.

³⁴ K. Kantak, *Franciszkanie...*, t. 2, s. 170–171.

³⁵ K. Kantak, *Franciszkanie...*, t. 2, s. 174.

³⁶ AFK A. Karwacki OFMConv, *Materiały dotyczące prowincji litewskiej i konwentów litewskich* t. 5, 19; AFK Inwentarz 124.

³⁷ Ibidem.

Na 18 istniejących wówczas w Polsce diecezji franciszkanie mieli klasztory w 16 diecezjach, oprócz inflanckiej i smoleńskiej. Najwięcej konwentów było w diecezji wileńskiej 25, a w łuckiej 11, krakowskiej 9, lwowskiej 8, wrocławskiej 9. Również kapłanów najwięcej pracowało w diecezji wileńskiej – 193, w krakowskiej 116, łuckiej 96, gnieźnieńskiej 91.

Do najliczniejszych klasztorów należały:

Miasto	Liczba kapłanów	Liczba kleryków	Liczba braci zakonnych	Razem
Kraków	24	6	12	42
Łagiewniki	19	4	6	29
Warszawa	25	9	11	45
Lwów	26	11	12	49
Zamość	17	7	8	32
Wilno	24	12	17	53
Pińsk	21	12	9	42

Śląskie statystyki pochodzą z 1774 r. i przedłożył je na żądanie nuncjusza Garampiego biskup wrocławski Strachwitz. Klasztorów franciszkańskich wymienia ta statystyka 10: Bytom, Głogówek, Kłodzko, Lwówek Śląski, Opole, Środa Śląska, Świdnica, Wodzisław, Wrocław (św. Doroty). Mieszkało w nich według jednej statystyki 211, a według drugiej 161 zakonników.

Razem ze Śląskiem było 99 klasztorów franciszkańskich i należało do nich 1465 zakonników. Najczęściej stosowane wezwania świętyń franciszkańskich to: Wniebowzięcia NMP – 17 kościołów, Św. Ojca Franciszka 11, Niepokalanego Poczęcia NMP 6, Św. Krzyża 6, Św. Stanisława 6, Św. Antoniego z Padwy 6³⁸.

LOSŹY POLSKICH PROWINCJI W OKRESIE ROZBIORÓW

W wieku XVIII, a szczególnie w drugiej jego połowie dał się zaobserwować w Polsce kryzys powołań zakonnych³⁹. Spadek powołań oraz antyzakonne działania zaborców wyrządziły wiele dotkliwych szkód w rozwijających się prowincjach franciszkańskich. Władze zaborcze zainteresowane były podporządkowaniem sobie Kościoła. Podjęto wysiłki zmierzające do zniesienia zakonów, a w najlepszym przypadku ograniczenia ich znaczenia i zakresu oddziaływania. Ponadto ówczesny antyklerykalizm i wolnomyślicielstwo propagowały tendencyjny pogląd, że zakony, z wyjątkiem tych, które zajmują się szpitalami i szkołami, są niepotrzebne oraz antyspołeczne⁴⁰.

Rozbiory Polski, zapoczątkowane w 1772 r., wyrządziły wiele dotkliwych szkód w kwitnących prowincjach franciszkańskich. Kasaty klasztorów, jakie nastąpiły po rozbiorach Polski, a także surowe ograniczenia życia zakonnego wpro-

³⁸ *Franciszkanie na ziemiach polskich w 1772 r.*, „WzP” nr 1(84), s. 24–26.

³⁹ L. Bieńkowski, *Oświecenie i katastrofa rozbiorów (II połowa XVIII w.)*, [w:] *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 319–340; S. A s k e n a z y, *Przedostatnie bezkrólewie. Fryderyk II i August III*, [w:] *Dwa stulecia XVIII i XIX*, t. 1, Warszawa 1901.

⁴⁰ S. L i t a k, *Od Reformacji do Oświecenia. Kościół katolicki w Polsce nowożytnej*, Lublin 1994, s. 110–124; J. K r a s z e w s k i, *Polska w połowie XVIII wieku*, Ateneum 1876.

wadzone przez zaborców spowodowały ogromne szkody i zmniejszenie się liczby zakonników. Pod obcymi, nieprzyjaznymi rządami łączność z generałem zakonu była prawie niemożliwa. Konwenty i zakonnicy poddani byli władzy biskupów (zniesiona egzemcja). Życie zakonne kierowane było dekretemi cesarskimi. Kapituły zostały prawie zlikwidowane, władza prowincjałów ograniczona, przyjęcia do zakonów także ograniczone, a nowicjaty i seminaria systematycznie zamykane⁴¹.

Austria dokonała największych zaborów. Zajęła już w 1769 r. (tytułem restytucji) Spisz, potem w 1772 r. tereny na południe od linii brzegowej wzdłuż Wisły, od Śląska do ujścia Sanu, a stamtąd do Bugu w okolicy Dubienki i do Zbrucza⁴².

Rząd austriacki na zajętych terenach Polski ustanowił w 1785 r. tzw. prowincję galicyjską-wschodnią pod wezwaniem św. Antoniego, do której weszło 16 konwentów przeważnie z prowincji ruskiej. Nazwa łacińska brzmiała: Provincia Galiciae et Lodomeriae Ordinis Minorum Conventualium. W ten sposób między pierwszym a trzecim rozbiorem Polski istniały cztery prowincje polskich franciszkanów. Stan liczebny prowincji galicyjskiej w 1823 r. wynosił 58 franciszkanów, a w 1830 r. tylko 31 zakonników⁴³.

Ingerująca we wszystko polityka rządu austriackiego dławiła życie zakonne. Utrzymywanie jakiegokolwiek łączności zakonników w Galicji z ich przełożonymi w Rzymie było zabronione. Po dokonanych kasatach biskup mógł przyjąć do swojej diecezji (za wcześniej uzyskaną zgodą władzy politycznej) zakon istniejący w granicach państwa austriackiego. Jeżeli zakon nie posiadał na terenie Austrii swoich klasztorów, to na założenie klasztoru zezwalał tylko minister, a zakon musiał zagwarantować utrzymanie klasztoru⁴⁴. W myśl dekretu z 1847 r. uregulowano uposażenie klasztorów zakonów żebrzących, które wyznaczono z Funduszu Religijnego, dlatego przeprowadzanie kwesty było zabronione. Na kapłan-zakonnik w Lwowie przyznawano 420 koron, na kleryka 315 koron, na brata zakonnego 290 koron⁴⁵.

Po trzecim rozbiore Polski sytuacja ponownie uległa zmianie. W wyniku ustalenia granic między poszczególnymi zaborami kontakt niektórych domów czy nawet kustodii z prowincjałem okazał się niemożliwy. Stąd przez pewien czas istniała jeszcze jedna prowincja, tzw. pruska. Należały do niej domy dotychczasowej prowincji polskiej, które znalazły się pod zaborem pruskim, głównie z kustodii gnieźnieńskiej i chełmińskiej. W niedługim jednak czasie, tzn. do 1836 r., zlikwidowano zarówno tę prowincję jak i wszystkie jej domy. Podobny los spotkał franciszkanów polskich pod zaborem rosyjskim. Po Powstaniu Listopadowym, w 1832

⁴¹ A. Chruszczewski, *Zakony w XVII i XVIII w.*, „Znak” 1965 nr 17, s. 1591–1592; AFK sygn. E-I-3a i 4a A. Karwacki, *Materiały do historii Prowincji*, s. 119–120

⁴² M. Bobrzycki, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1927, t. 2., s. 247–250.

⁴³ D. Synowiec OFMConv, *Franciszkanie polscy w latach 1889–1939*, [w:] O. Maksymilian Kolbe, *Środowisko życia i działalności*, red. J. R. Bar, Warszawa 1971, s. 36.

⁴⁴ J. Bar OFMConv, *Polskie zakony*, „Prawo kanoniczne” 1961 IV nr 1–4, s. 421–592; A. Urseł, *Proces keryków Seminarium Łacińskiego we Lwowie 1836–1839*, Lwów 1935; Szeroko opisuje sytuację w zaborze austriackim S. Głabiński, *Historia i statystyka monarchii austriacko-węgierskiej*. Lwów 1904; W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 2, Kraków 1909.

⁴⁵ S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, Lwów 1934; W. Kalinka, *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim*, Kraków 1898; *Konspiracje galicyjskie 1831–1845*, Warszawa 1950.

roku, zlikwidowano w prowincji ruskiej i litewskiej 41 konwentów, w których jeszcze w 1825 r. przebywało 203 ojców, 22 braci i 62 kleryków⁴⁶.

W zmniejszonej zaś prowincji polskiej w 1864 r. rząd carski skasował niemal wszystkie konwenty (18), w których przebywało 73 ojców, 27 braci i 26 kleryków. Pozostał jedynie dom w Kaliszu jako tzw. etatowy, w którym zgromadzono starszych zakonników⁴⁷.

Również rząd austriacki zlikwidował w 1784 r. większość domów prowincji galicyjskiej. Pozostało jedynie 7 domów: Św. Stanisław (koło Halicza), Horyniec, Lwów (z parafiami w Czyszkach i Hanaczowie), Kalwaria Paclawska, Krosno, Przemysł i Sanok⁴⁸.

PROWINCJA GALICYJSKA

Istniejąca pod zaborem austriackim miniaturowa prowincja galicyjska powiększyła się w 1866 r. na skutek przyłączenia do niej domu w Krakowie, który jako jedyny pozostał ze zlikwidowanej prowincji polskiej⁴⁹.

Prowincja galicyjska składała się z dwu kustodii: lwowskiej i przemyskiej. Patronami jej byli: św. Antoni i bł. Jakub Strepa (Strzemie)⁵⁰. W początkowych latach swego istnienia była ona nastawiona tylko na przetrwanie. Później jednak, gdy zaistniały nieco bardziej sprzyjające dla życia zakonnego warunki, przystąpiono do wewnętrznej reformy. Reformę tę popierał generał zakonu o. Bonawentura Soldatich, a przeprowadzał ją ówczesny prowincjał o. Samuel Rajss, przy szczególnej pomocy swego długoletniego magistra młodzieży franciszkańskiej o. Remigiusza Dudy. Dzięki ich wysiłkom zostało 4 X 1888 r. wprowadzone w Krakowie życie wspólnotowe i przywrócono dyscyplinę zakonną. Rok później także w seminarium wprowadzono reformę. Popierali ją także następnii prowincjałowie. Dzięki reformie prowincja galicyjska zaczęła się dynamicznie rozwijać. Wzrosła ilość powołań – liczba zakonników podniosła się z 57 (1883) do 83 (1892). Najpierw zwiększyła się liczba uczniów internatu – Małego Seminarium, któremu początek dał o. Innocenty Nycz, a który zreformował w 1906 r. o. Peregryn Haczela. W 1892 r. reaktywowano w Krakowie Franciszkańskie Studium Filozoficzno-Teologiczne, z którego korzystali też klerycy innych zakonów. Z biegiem czasu odrestaurowano (wielkim nakładem kosztów) wszystkie klasztory i kościoły. Co więcej – założono w 1899 r. nowy klasztor, z murem kościołem, w Jaśle⁵¹.

⁴⁶ *Catalogus... Prov. Lithuaniae a. 1825.*

⁴⁷ *Elenchus... Prov. Poloniae in fine 1863 a.*

⁴⁸ D. S y n o w i e c OFMConv, *Franciszkanie polscy...*, s. 36–38.

⁴⁹ D. S y n o w i e c OFMConv, *P. Samuel Rajss observantiae religiosae in Provincia S. Antonii Patavii reformator (1850–1901)*, „Miscellanea Francescana” 1977 nr 77, s. 136–137.

⁵⁰ W 1910 r. przyjęto drugiego patrona prowincji bł. Jakuba Strepę.

⁵¹ Archiwum Franciszkanów w Jaśle (AFJ) Księga akt konwentu oo. Franciszkanów w Jaśle w latach 1899–1945, s. 3, 9, 11; AFK A. K u b i t OFMConv, *Ułomki działalności polskich franciszkanów polskich w pierwszej połowie XX wieku*, Kraków 1970, mps, s. 5; AFK *Acta Provinciae Sancti Antonii Paduani Minorum Conventualium in Regno Galitiae ab a. 1879*, s. 297, 450–459.

W 1904 r. ośmiu młodych franciszkanów wyjechało do Stanów Zjednoczonych, przyczyniając się znacznie do powstania dwu polskich prowincji franciszkańskich w USA⁵².

Ponieważ corocznie wielka liczba robotników polskich (ok. 10 tys.) z Królestwa Polskiego, a przede wszystkim z Galicji udawała się na roboty do Danii, a nie mieli tam żadnej opieki duchowej, w 1907 r. wikariusz apostolski Danii i Islandii bp Jan von Euch zwrócił się do generała franciszkanów o. Dominika Reutera

z prośbą o przysłanie polskich franciszkanów do pracy w Danii w celu zaopiekowania się tymi robotnikami. Biskup ofiarował franciszkanom kościół wybudowany w dużej mierze przez Polaków na Wyspie Lolland w miejscowości Maribo.

Powstanie dwóch następnych placówek duszpasterskich prowadzonych przez franciszkanów uwarunkowane zostało z jednej strony potrzebami religijnymi wiernych mieszkających w miejscowościach zbyt odległych od Maribo, z drugiej gorliwością apostołską Holendrów⁵³.

Nakskov na wyspie Lolland przejęli franciszkanie jako odrębną parafię w 1913 r. Była to jednak parafia bez kościoła. Najpierw wybudowano kaplicę, a następnie, w większości z ofiar Polaków, kościół pod wezwaniem św. Franciszka oraz dom dla 3 zakonników. Kościół został konsekrowany 6 listopada 1921 r.⁵⁴

Trzecią parafię franciszkańską stanowiło Nykøbing na wyspie Falster. Również tamtejszy kościół pod wezwaniem Podwyższenia św. Krzyża powstał przede wszystkim dzięki ofiarności Polonii. Poświęcił go o. Cyryl Klessens 17 IX 1916 r. Przedtem odprawiano nabożeństwa w domu prywatnym. Kościół powiększono w 1927 r. Podobnie jak w Nakskov kościół w Nykøbing był zapisany dla wikariatu apostolskiego, wraz z wybudowanym przy nim domem i zakupionym dla franciszkanów ogrodem. W 1923 r. misję podniesiono do rangi kustodii, w ramach prowincji belgijskiej, jednak zlikwidowano ją w 1923 r. z powodu małej liczby zakonników⁵⁵.

Nastąpiło też znaczne ożywienie działalności duszpasterskiej w prowincji, czego wyrazem było m.in. przeprowadzenie koronacji dwu cudownych obrazów Matki Bożej: w Kalwarii Paclawskiej (15 VIII 1882) i w Krakowie (20 IX 1908)⁵⁶.

W 1907 r. udało się franciszkanom z Galicji osiedlić w klasztorze łagiewnickim, gdzie przebywali trzy lata. W 1911 r. musieli go opuścić⁵⁷.

⁵² D. Synowiec OFMConv, *Franciszkanie polscy 1772–1970*, [w:] *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772–1970*, red. J. Bar, Warszawa 1978, s. 86–88.

⁵³ AFK: D. Synowiec OFMConv, *Reformy w Prowincji Galicyjskiej oo. Franciszkanów*, Lublin 1962 (mps); C. Kamiński, *Duszpasterstwo na Emigracji*, [w:] *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, t. 1, Lublin 1969, s. 652; *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, red. H. Kubiak, A. Polch, Warszawa 1976, s. 244;

⁵⁴ AFK: A. Zwiercan OFMConv, *Prace polskich franciszkanów wśród Polonii*. Krosno 1974, mps.

⁵⁵ AFK: Teczka Dania, Korespondencja o. Rajnera Gościńskiego do prowincjała polskiego z 13.01.1932 r.; A. Karwacki, *Materiały do historii Prowincji...*, s. 459–460.

⁵⁶ S. Barcik OFMConv, *Kalwaria Paclawska*, Warszawa 1985, s. 107–108; AFK: Kronika klasztoru krakowskiego, s. 18.

⁵⁷ *Katalog Franciszkańskiej Prowincji Matki Bożej Niepokalanej w Polsce*, Warszawa 2000, s. 138.

Na początku XX w. liczba zakonników w prowincji nadal rosła. W 1908 r. było ich 111, a w roku 1912 – 130, w tym 69 kapłanów, 34 braci i 35 kleryków. Przed pierwszą wojną światową prowincja obejmowała 11 placówek⁵⁸. Aby je obsłużyć, podana liczba zakonników była wystarczająca, była jednak za mała po uwzględnieniu ówczesnych potrzeb Polonii w Ameryce, penitencjarii we Włoszech oraz prac rekolekcyjnych i misyjnych w Galicji.

Pierwsza wojna światowa spowodowała wielkie spustoszenie w Europie i w naszym kraju, ale w jej wyniku doszło do odrodzenia państwa polskiego. To z kolei dało możliwość dalszego odradzania się prowincji m.in. przez ponowne objęcie domów dawnych prowincji franciszkańskich. W przededniu odrodzenia Polski zakon prowadził normalną działalność tylko w Galicji. Dlatego też z nastaniem wolności wyruszyli franciszkanie do innych dzielnic Polski, aby odzyskać skasowane przez rządy zaborcze swoje domy. Prowincja nie zdołała jednak obsadzić wszystkich dawnych klasztorów. Wiele klasztorów, kościołów w byłych zaborach: pruskim i rosyjskim zostało zamienionych na świątynie parafialne, kierowane przez kapłanów diecezjalnych, same klasztory zajęte zostały w wielu wypadkach przez instytucje państwowe, a na wschodzie przez Cerkiew prawosławną. I tak w 1918 r. franciszkanie powrócili do: Radomska (27 V), Łagiewnik (8 VIII) i Kalisza (20 IX). W 1919 r. odzyskali klasztory w: Warszawie, Nieszawie, Wilnie i Grodnie (gdzie już od 1911 r. przebywał o. Melchior Fordon)⁵⁹. Największe zasługi w odzyskiwaniu dawnych domów miał o. Alojzy Karwacki, prowincjał w latach 1918–1924⁶⁰.

Po odzyskaniu niepodległości została restytuowana franciszkańska prowincja samorzutnie nazwana prowincją polską. Obejmowała ona domy należące poprzednio do prowincji galicyjskiej oraz odzyskane z dawnych prowincji: polskiej, ruskiej i litewskiej. Było ich w 1920 r. 16 i należały do 4 kustodii: lwowskiej, przemyskiej, krakowskiej i warszawskiej. Prowincja liczyła: 76 kapłanów, 26 braci, 12 kleryków, 10 kleryków-nowicjuszy i 28 kandydatów na braci. Patronami prowincji pozostali: św. Antoni Padewski i bł. Jakub Strepa (Strzemie)⁶¹.

W 1921 r. odzyskano klasztor w Poznaniu. Sześć lat później, w 1927 r., św. Maksymilian Kolbe założył Niepokalanów, w którym w 1929 r. zorganizował Małe Seminarium Misyjne.

W 1928 r. odzyskano klasztor w Gnieźnie. A dwa lata później, w 1930 r., św. Maksymilian założył Niepokalanów w Japonii. W tym samym roku odstąpiono na potrzeby diecezji klasztor w Nieszawie oraz zamknięto Małe Seminarium we Lwowie. W następnym roku (1931 r.) prowincja polska przyjęła ponownie placówkę w Danii. Szczególnie wzrastał w liczbę braci Niepokalanów Polski. Dzięki działalności św. Maksymiliana i pozytywnemu oddziaływaniu społecznemu „Ry-

⁵⁸ *Schematismus OFMConv Prov. S. Antonii de Padua et B. Jacobi de Strepa a. 1912*; D. Synowiec, *Franciszkanie*, s. 36–37, 49, 62; tenże, *P. Samuel*, s. 147–148.

⁵⁹ O. Melchior Fordon (1862–1927). Jako kapłan diecezji wileńskiej w 1910 roku wstąpił do franciszkanów; AFK: o. Witold Grał, *Franciszkanie zmarli w XX wieku*, mps, t. 3, s. 24–25. A. Wojtka, *OFMConv, O. Melchior Fordon*, mps, Biblioteka franciszkanów w Krakowie.

⁶⁰ O. Alojzy Karwacki (1866–1924). AFK sygn. E-I-20, *Sławniejsi franciszkanie...*, s. 189–190.

⁶¹ AFK *Acta coadunatae Provinciae Poloniae, Russiae, Lithuaniae S. Antonii et B. Jacobi de Strepa (A coadun. Prov. Pol.)*, s. 18–19, 57–61.

cerza Niepokalanej” ponownie wzrosła ilość powołań⁶². W 1933 r. prowincja liczyła: 19 domów i 696 zakonników. W tej liczbie było: 84 kapłanów, 291 braci, 132 kleryków, 136 małoseminarzystów i 53 kandydatów na braci⁶³. W tym też roku na kapitule prowincjalnej zaproponowano podział na dwie prowincje, lecz nie zrealizowano go od razu, tylko 6 lat później. W międzyczasie powiększała się nadal liczba domów i zakonników. W 1934 r. podniesiono do rangi samodzielnych klasztorów domy w Hanaczowie i Czyszkach. W tym samym roku przyjęto jeszcze jedną placówkę duszpasterską, w Lubomierzu, i erygowano tam klasztor. W 1935 r. prowincja liczyła 411 braci zakonnych. Liczba działających kapłanów ciągle rosła, a pracujących w klasztorach braci było cztery razy więcej niż kapłanów. W 1935 r. rozpoczęto budowę domu w Gdyni, zaś rok później przyjęto plac pod budowę klasztoru w Skarżysku-Kamiennej. Planowano budować klasztor w Kozielnikach koło Lwowa i przyjęto rektorstwo kościoła w Morszynie Zdroju. W 1937 r. odzyskano klasztor w Radziejowie i ponownie w Nieszawie oraz w Kosowie. W 1938 r. przyjęto parafię w Zaczepicach oraz odzyskano klasztory w Iwieńcu i Dziśnie (wszystkie w archidiecezji wileńskiej).

Liczba domów wzrosła w dwudziestoleciu międzywojennym o 24 i wynosiła w 1939 roku 32, zaś liczba zakonników wzrosła do 1190, w tym: 141 kapłanów, 657 braci, 137 kleryków, 88 kandydatów na braci i 167 małoseminarzystów. Liczba zakonników zbliżyła się więc do stanu z okresu przedrozbiorowego⁶⁴.

Zasadnicze normy prawne, na których opierała się organizacja i działalność zakonu, znajdowały się w konstytucjach zakonnych. W 1932 r. doszło do zmiany Konstytucji Urbańskich zatwierdzonych w 1628 r. przez papieża Urbana VIII⁶⁵.

Pod względem liczby zakonników franciszkanie zajmowali w Polsce drugie miejsce, pierwsze – jezuita. O ile liczebny rozwój franciszkanów w dwudziestoleciu międzywojennym był znaczny, o tyle poziom intelektualny i zakres działalności wzrastały powoli. Aby przyspieszyć przyjmowanie kandydatów na kleryków, otwarto Małe Seminarium, ale kwalifikacje kadry nauczycielskiej pozostawiały wiele do życzenia. Przyjmowano kandydatów do nowicjatu bez obowiązku matury, a klasy brakujące uzupełniano po nowicjacie. Prowincja nie rozwijała działalności naukowej, jak to czynili jezuita czy dominikanie. Na skutek zamieszek, jakie przeżyło życie zakonne w XVIII i XIX w., zaczęły funkcjonować praktyki przeciwne normom życia zakonnego, stąd pojawił się silny ruch zmierzający do odnowy życia zakonnego, który polegał na wprowadzeniu życia doskonale wspólnego. W maju 1882 r. definitorium generalne w Rzymie podjęło uchwałę odnośnie do przeprowadzenia reform. General zakonny o. Bonawentura Soldatich otrzymał upoważnienie od Kongregacji Biskupów i Zakonników do przeprowadzenia reform w całym zakonie⁶⁶. W polskiej prowincji dzieła reformy podjął się wybrany na prowincjała w 1879 r. o. Innocenty Nycz⁶⁷, a później jego następcą o. Samuel

⁶² L. D y c z e w s k i OFMConv, *Niepokalanów – dzieło świętego Maksymiliana Kolbego*, „Chrześcijaństwo w świecie” 1982 nr 109, s. 12–37.

⁶³ *Schematismus Fratrum Minorum Conventualium in Polonia 1933*, s. 80; D. S y n o - w i e c, *Franciszkanie...*, s. 40, 42–44.

⁶⁴ AFK: *Acta Provinciae Poloniae... ab anno 1931*, s. 127, 128, 131, 143, 150, 175 n., 193 n., 207, 232, 249.

⁶⁵ *Constitutiones Urbanae...*, In cap. IV Reg. tit. VI, nr 1, 4.

⁶⁶ Dekret Kongregacji Biskupów i Zakonników z dnia 27 II 1883 r.

⁶⁷ AFK sygn. E-I-20 A. K a r w a c k i, *Sławniejsi franciszkanie w Polsce*, mps, s. 130–132.

Rajss⁶⁸. Reforma zakonu polskich franciszkanów rozpoczęta pod koniec XIX w. przebiegała powoli. Trudności wynikały z tkwiącego w starym pokoleniu zakonników przyzwyczajenia do wygod (życie partykularne) i niestarannej rekrutacji nowicjuszków. Kolejnym powodem była konieczność utrzymywania niewystarczająco obsadzonych placówek, w których trudno było o zachowanie pełnej dyscypliny zakonnej. Były jednak w tym okresie również przykłady dużego postępu i zaangażowania dzięki działalności wybitnych osobistości wśród franciszkanów polskich, m.in. o. Maksymiliana Kolbego, o. Wenantego Katarzyńca czy o. Józefa Melchiora Fordona. Okres od 1865 do 1939 roku w dziejach franciszkanów polskich zaznaczył się odrodzeniem karności zakonnej i rozwojem liczebnym zakonu.

PONOWNY PODZIAŁ NA DWIE PROWINCJE

Propozycja podziału prowincji bujnie rozwijającej się wysunięta została w 1933 r. i zyskiwała coraz więcej zwolenników, miała także wielu nieprzychylnych, szczególnie ze strony starszych zakonników. Uważali oni, że lepiej będzie gdy zostanie jedną, choć dużą prowincją. Kapituła prowincjalna w 1936 r. poleciła przygotować podział na rok 1939. Dnia 30 V 1939 r. rada prowincji przegłosowała projekt podziału na dwie prowincje: małopolską i wielkopolsko-mazowiecką. Każda z prowincji miała składać się z 15 domów. Szesnastym domem prowincji wielkopolsko-mazowieckiej miał być Niepokalanów japoński.

Domy prowincji małopolskiej znajdowały się na terenie archidiecezji krakowskiej i lwowskiej, a domy prowincji wielkopolsko-mazowieckiej na terenie archidiecezji warszawskiej, gnieźnieńsko-poznańskiej i wileńskiej⁶⁹.

W kwestii przynależności poszczególnych zakonników do prowincji przyjęto dwie zasady:

1. Zakonnicy starsi oraz ci, którzy złożyli śluby sympliczne do 31 grudnia 1920 roku, mieli prawo wyboru przynależności do prowincji;
2. Młodszy należeli do prowincji, na terenie której urodzili się. Mogli jednak prosić o przynależność do drugiej prowincji.

Po uwzględnieniu wszystkich próśb ustalono, że do prowincji małopolskiej należy 81 ojców i 49 braci po ślubach wieczystych, a do prowincji wielkopolsko-mazowieckiej 66 ojców i 48 braci po ślubach solemnych. Pozwolenie na podział wydała Kongregacja do Spraw Zakonnych 24 lipca 1939 r. Samego podziału dokonano urzędowo na kapitule prowincjalnej odprawionej w dniach 23–25 sierpnia 1939 r. w Krakowie. Wybrano prowincjałów: o. Wincentego Borunia dla prowincji małopolskiej i o. Maurycego Madzurka dla prowincji wielkopolsko-mazowieckiej. Patronami prowincji małopolskiej pozostali nadal św. Antoni Padewski i bł. Jakub Strepa (Strzemię), a patronką prowincji wielkopolsko-mazowieckiej Matka Boża Niepokalana⁷⁰.

Wybuch drugiej wojny światowej przeszkodził w dokładnym przeprowadzeniu programu podziału prowincji i doprowadził do nowego tymczasowego po-

⁶⁸ AFK sygn. E-I-20 A. K a r w a c k i, *Sławniejsi franciszkanie w Polsce*, mps, s. 154–158.

⁶⁹ AFK: *Acta Provinciae Poloniae... ab anno 1931*, s. 127 n.

⁷⁰ *Acta Provinciae...*, s. 260 n., 266–268; *Katalog Prowincji Matki Bożej Niepokalanej*, Warszawa 2000, s. 59–65.

działu. Z powodu zajęcia przez Niemców obszarów centralnej i zachodniej Polski, a przez wojska radzieckie wschodnich obszarów podział Polski przebiegał z północy na południe. Ponieważ granica prowincji przebiegała ze wschodu na zachód, przyczyniło się to do podziału każdej prowincji franciszkańskiej na dwie części. Pod władzą niemiecką znalazły się części zachodnie obu prowincji, pod władzą radziecką obie ich części wschodnie. W części prowincji Matki Bożej Niepokalanej, znajdującej się pod okupacją niemiecką, sprawował władzę prowincjał o. Maurycy Madzurek. Nie miał on jednak kontaktu z konwentami wschodniej części swojej prowincji⁷¹.

Prowincja św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy w momencie zajęcia Polski przez okupantów praktycznie była bez władzy, gdyż ówczesny prowincjał 11 września 1939 r. udał się ze Lwowa (przez Rumunię) do Rzymu i tam już pozostał. Ojciec generał Beda Hess dnia 14 grudnia 1939 r. mianował o. Maurycego Madzurka – komisarzem generalnym części prowincji pozostającej pod okupacją niemiecką z komisariatem generalnym w Krakowie. Natomiast delegatem komisarza generalnego został o. Anzelm Kubit, którego już 11 marca 1940 roku o. generał B. Hess mianował komisarzem generalnym części prowincji pozostającej pod okupacją niemiecką. Część prowincji pozostającej pod okupacją radziecką wraz z częścią prowincji Matki Bożej Niepokalanej objął o. Albert Wojtczak, przebywający we Lwowie. O. Albert pełnił ten urząd przez trzy lata; zrezygnował z funkcji 29 grudnia 1942 r.⁷² Na jego miejsce o. generał Hess mianował o. Kornelęgo Czupryka, który rozpoczął swą posługę – komisarza generalnego od 1 lutego 1943 r.⁷³

Konwenty wschodniej prowincji Matki Bożej Niepokalanej po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej jeszcze przez pół roku podlegały komisarzowi lwowskiemu. Następnie ówczesny generał, o. Hess, pismem z dnia 22 grudnia 1941 r., przekazał je pod władzę prowincjała warszawskiego⁷⁴.

Do zmniejszonego komisariatu lwowskiego należały w tym czasie klasztory: Lwów, Halicz, Kozielniki, Czyszki, Hanaczów, Horyniec, Kalwaria Paclawska, Kosów z filią w Żabiem, Morszyn i Przemyśl. Poza tym franciszkanie prowadzili parafie: Robotyczne, Boremel, Lewacze (obie w diecezji łuckiej) i Śniatyn, później zamiast Śniatynia parafię w Pistyniu. Komisariat ten podjął trud prowadzenia studiów filozoficzno-teologicznych dla grupy kleryków, którzy po wybuchu drugiej wojny światowej znaleźli się we Lwowie. Siedemnastu z nich otrzymało we Lwowie święcenia kapłańskie⁷⁵. Wielką stratą dla komisariatu była likwidacja klasztoru w Haliczu. Nastąpiło to 17 czerwca 1942 roku. Gestapo, przy pomocy ukraińskiej policji, aresztowało, a następnie rozstrzelało bardzo zasłużonego dla prowincji i zakonu o. gwardiana Peregryna Haczelę oraz o. Remigiusza Wójcika i br. Stefana Kostorka. Na początku 1944 r. komisariat lwowski liczył 75 zakonni-

⁷¹ S. B a r c i k OFMConv, *Franciszkanie na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej 1945–1990*, „W nurcie franciszkańskim” 1995 nr 4, s. 148–174; E. K o ł o d z i e j OFMConv, *Studium franciszkańskie we Lwowie 1938–1944*, „W nurcie franciszkańskim” 1995 nr 4, s. 130–145.

⁷² AFK sygn. C II teczka Wojtczak Jan Albert 1907–1962. Nominacja, Rzym 11 III 1940.

⁷³ AFK sygn. C II teczka Czupryk Tomasz Korneli 1904–1988. Życiorys.

⁷⁴ *Acta Provinciae Poloniae sub tutela S. Antonii Pat. et B. Jacobi de Strepa ab anno 1931*, AFK sygn. B-IVa-5, s. 361, 362, 364, 365, 366, 371, 382, 384, 432, 433, 436.

⁷⁵ E. K o ł o d z i e j OFMConv, *Studium franciszkańskie we Lwowie 1938–1944*, „W nurcie franciszkańskim” 1995 nr 4, s. 155–169.

ków: 50 ojców, 17 braci i 8 kleryków. Ten stan personalny utrzymał się do końca drugiej wojny światowej⁷⁶.

Komisariat krakowski przez całą wojnę znajdował się pod okupacją niemiecką. Należały do niego klasztory w Krakowie, Radomsku, Jaśle, Krośnie, Sanoku i Lubomierzu. Ten ostatni klasztor został 4 grudnia 1943 r. spalony przez Niemców, a dwaj ojcowie i jeden brat wywiezieni do obozu⁷⁷. W komisariacie tym znajdowało się seminarium; prowadziło ono działalność w Krakowie i częściowo w Radomsku. Terror okupacyjny panujący w kraju nie ominął też franciszkanów komisariatu krakowskiego. Kilku z nich zostało wywiezionych do obozów koncentracyjnych i podobnie jak o. Maksymilian Kolbe z Niepokalanowa, nie przeżyło wojny. Byli to m.in. o. Bonawentura Podhorodecki, były sekretarz prowincji, ówczesny rektor i wykładowca seminarium krakowskiego, bł. Antonin Bajewski, o. Euzebiusz Pelc, br. Rafał Skoczylas, br. Maciej Gruszka, o. Henryk Jamróg, br. Florian Masłowski⁷⁸.

Do niedawna w Polsce można było mówić i pisać o tych, którzy doznali krzywdy z rąk okupantów niemieckich. Nie wspomiano o ofiarach okupanta radzieckiego, zwłaszcza o zmarłych w radzieckich łagrach i więzieniach oraz w wyniku zsyłek. Obecnie istnieje wiele tablic upamiętniających ich śmierć, kilka z nich znajduje się w różnych klasztorach, m.in. na krążgankach przy Bazylice OO. Franciszkanów w Krakowie. Liczba wszystkich współbraci działających wówczas w Polsce z dwóch prowincji OO. Franciszkanów (Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych), których dotknęła druga wojna światowa, jest duża:

16 zamęczonych w obozach koncentracyjnych;

32 rozstrzelanych i zabitych;

15 poległych w czasie działań wojennych;

4 zmarłych podczas tułaczki na obczyźnie.

Razem 67 osób, które straciły życie. W grupie tej znajduje się także jeden kapłan należący do prowincji św. Antoniego w USA⁷⁹.

Istniała grupa franciszkanów, którzy znaleźli się i przebywali dłużej lub krócej w obozach i więzieniach niemieckich, a którym udało się przeżyć i doczekać wolności. Było ich 39. Osobną grupę stanowili franciszkanie, którzy zostali aresztowani w dniu 19 września 1939 r. w Niepokalanowie razem z o. Maksymilianem (pierwsze aresztowanie) i wraz z nim przebywali kolejno w obozach: Lamsdorf (Łambinowice) na Opolszczyźnie, Amtitz (Gębice) koło Gubina i w Ostrzeszowie na pograniczu Wielkopolski i Śląska. Wszyscy z tej grupy po prawie trzech miesiącach, w dniu 8 grudnia 1939 roku – w uroczystość Niepokalanego Poczęcia NMP, zostali zwolnieni i powrócili do Niepokalanowa lub innych klasztorów. Niektórzy z nich, podobnie jak o. Maksymilian, zostali później powtórnie aresztowani i zginęli. Dwu-

⁷⁶ *Acta Provinciae... ab anno 1931*, AFK sygn. B-IVa-5, s. 415, 417–419, 429, 431–436.

⁷⁷ Z. Gogoła OFMConv, *Dzieje miejscowości i parafii Lubomierz*. Kraków 1998, s. 230–231.

⁷⁸ AFK sygn. E-I-20. A. Karwacki, *Sławniejsi franciszkanie...*, s. 149, 198; *Księga zmarłych oo. Franciszkanów w Polsce od roku 1950*, Oprac. J. Bar, Kraków 1986 mps, s. 269, 340.

⁷⁹ M. Hałambiec OFMConv, *Polscy franciszkanie – ofiary II wojny światowej*. Kraków 1999 mps, s. 5–26.

dziestu ośmiu franciszkanów zostało aresztowanych i przebywało w więzieniach w różnych miejscowościach, w różnym wymiarze czasowym⁸⁰.

Odrębna grupa to franciszkanie, którzy przebywali czy to w klasztorach, czy u swoich rodzin na terenach wschodnich Rzeczypospolitej, zajętych przez Armię Czerwoną. Niektórzy z nich zostali aresztowani, a następnie wywiezieni w głąb Związku Radzieckiego do łagrów lub na przymusowe roboty. Z tej grupy jeden franciszkanin zginął, a jedenastu innym po kilku latach udało się odzyskać wolność⁸¹.

OKRES POWOJENNY

Po wojnie, na skutek przesunięcia granic polskich na zachód, niemal cały komisariat lwowski znalazł się poza wschodnią granicą państwa. Ludność polska w ramach repatriacji opuszczała masowo te tereny udając się do Polski centralnej lub na Ziemię Odzyskane. W wyniku repatriacji klasztory, które istniały od wieków i ostały się nawet w najcięższych czasach rozbiorów i wojen, teraz musiały być opuszczone przez franciszkanów. Jako ostatni został opuszczony 26 kwietnia 1946 r. klasztor lwowski. W wyniku wojny prowincja utraciła z 16 klasztorów w 1939 r., aż 7. Z komisariatu lwowskiego pozostały w nowych granicach Polski jedynie trzy domy: Przemyśl, Kalwaria Paławska i Horyniec. 10 czerwca 1946 r. o. generał Hess skasował ów komisariat, a 3 pozostałe domy podporządkował komisarzowi krakowskiemu⁸².

Po ustaniu działań wojennych franciszkanie przystąpili do usuwania szkód. Odbudowano spalony dom w Lubomierzu, postanowiono także odbudować zniszczony kościół św. Antoniego w Jaśle⁸³. Podjęto jednocześnie starania o odzyskanie skasowanego w 1785 r. klasztoru w Nowym Sączu. Tej sprawy nie udało się jednak załatwić pomyślnie, ale zorganizowano dwa niższe seminaria: w Sanoku (1945) i Głogówku (1948)⁸⁴.

Wobec utraty domów wschodnich podjęto starania o objęcie placówek na Ziemiach Odzyskanych. Nie było możliwe odzyskanie domów w Opolu i Bytomiu, ale w październiku 1945 r. przejęto dom w Głogówku. W tym też czasie franciszkanie objęli kilka parafii w archidiecezji wrocławskiej. W maju 1946 r. istniało na Ziemiach Odzyskanych już 15 placówek, w których pracowali franciszkanie: Głogówek, Szklarska Poręba, Krzyżatka (Kowary), Lwówek Śląski, Węgliny, Lisice, Kwietniów, Lipowa, Jawor, Słup, Roztoka, Promieniowice, Lubin, Kotła i Barkowo. Prowincja otrzymała też w 1946 r. od arcybiskupa metropo-

⁸⁰ M. H a l a m b i e c OFMConv, *Polscy franciszkanie...*, s. 43–44.

⁸¹ W. J a c e w i c z SDB, J. W o ś SDB, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, zeszyt V: *Zakony i zgromadzenia zakonne męskie i żeńskie*, Warszawa 1981.

⁸² *Katalog prowincji 1993*, s. 18–19; AFK sygn. C II. Teczka Czupryk Tomasz Korneli. Życiorys.

⁸³ Z. G o g o l a OFMConv, *Dzieje miejscowości i parafii Lubomierz*, Kraków 1998, s. 61–63; Z. Ś w i s t a k, *Franciszkanie w Jaśle*, Jasło 1995, s. 49–69.

⁸⁴ A. K u b i t OFMConv, *Działalność duszpasterska franciszkanów konwentalnych na Śląsku po drugiej wojnie światowej*, mps, teka personalna, sygn. C. II, s. 29–44; A. K u b i t OFMConv, *Wzrost prowincji franciszkanów polskich w pierwszej połowie XX wieku*, Kraków 1971, mps, teka personalna, sygn. C. II, s. 77–117.

lity krakowskiego księcia Adama Sapięchy parafię w Rychwałdzie. W ten sposób liczba domów prowincji wzrosła z 9 do 25. Poza tym franciszkanie obsługiwali 27 kościołów filialnych zachodnich parafii; w sumie pracowali w 48 kościołach⁸⁵.

Duże znaczenie dla uporządkowania życia zakonnego i usystematyzowania pracy prowincji miała pierwsza powojenna i pierwsza od podziału prowincji kapituła prowincjalna, która odbyła się w Krakowie w dniach 21–24 lipca 1947 roku. Podczas obrad dokonano wyboru prowincjała, którym został o. Wojciech Zmarz i podzielono prowincję na dwie kustodie: krakowską i przemyską. Domy na Ziemiach Odzyskanych przydzielono do kustodii krakowskiej. W międzyczasie przyjęto jeszcze domy: Święte (1946), Legnica (1947) i Wrocław – św. Karola Boromeusza (1947)⁸⁶.

W 1948 r. prowincja liczyła 177 zakonników, w tym 108 kapłanów, 45 braci i 24 kleryków. Z tej liczby 23 kapłanów i 1 brat przebywali poza granicami prowincji. W ciągu trzech następnych lat stan prowincji uległ nieznacznej zmianie. Opuszczono placówki w Lubinie i Rybotyczach. Zastąpiły je Wleń i Wrocław – św. Elżbiety. W 1950 r. było 168 zakonników, w tym 101 kapłanów, 43 braci i 20 kleryków, ponadto 36 kleryków nowicjuszy i 6 kandydatów na braci. W 1951 r. przyjęto parafię w Gołonogu (dom erygowano w 1959 r.). Rok 1952 był dla prowincji mniej pomyślny, bowiem władze państwowe rozwiązały wszystkie małe seminaria zakonne i diecezjalne w kraju, również seminaria w Sanoku i Głogówku⁸⁷.

W 1956 r. pod presją władz państwowych opuszczono Jawor. Wtedy też franciszkanie opuścili parafie: Słup, Pomocne, Roztokę, Lipę i Mściwojów. Po październiku 1956 r. stosunek władz państwowych do Kościoła w Polsce zmienił się na nieco bardziej pozytywny. Wyrazem tej zmiany była m.in. możliwość uzyskania zgody państwa na otwarcie małego seminarium. O takie pozwolenie starał się w 1957 r. ówczesny prowincjał o. Anzelm Kubit. Tym razem Niższe Seminarium Franciszkanów ulokowano w klasztorze legnickim⁸⁸.

W 1958 r. prowincja liczyła 21 domów, w tym 8 klasztorów uformowanych, 3 nieuformowane i 10 parafii. Liczba zakonników i kandydatów wynosiła 263 osoby, w tym 123 kapłanów, 46 braci, 67 kleryków, 3 postulantów i 27 małoseminarzystów. Kapituła prowincjalna w 1959 r. utworzyła nową kustodię – wrocławską, która obejmowała domy śląskie⁸⁹.

Po drugiej wojnie światowej franciszkanie podjęli różnorakie prace. Troska o budynki kościelne, które uległy zniszczeniom w czasie wojny, towarzyszyła im ciągle. Oprócz podejmowanej pracy duszpasterskiej prowadzono duszpasterstwo chorych, kalekich, biednych. Franciszkanie objęli opieką duszpasterską szpitale, które znajdowały się w miejscowościach, w których mieli swoje klasztory. Dusz-

⁸⁵ *Katalog Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy OO. Franciszkanów w Polsce z lat: 1947, 1948*; S. Barcik OFMConv, *Krakowska Prowincja Franciszkanów po drugiej wojnie światowej 1945–1990*. „W nurcie franciszkańskim” 1998 nr 7, s. 297–335.

⁸⁶ AFK: *Acta Provinciae... ab anno 1931*, s. 415, 417–419, 429–436.

⁸⁷ *Katalog Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy oo. Franciszkanów w Polsce z lat 1948, 1958*; S. Barcik, *Franciszkanie na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej 1945–1990*, s. 150–157.

⁸⁸ AFK: *Acta Provinciae S. Antonii Pat. ac Beati Jacobi de Strepa in Polonia. Ab anno Dom. 1956 ad annum 1962*, sygn. B-IVa-9, s. 190–193; *Elenchus Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae S. Antoni et B. Jacobi de Strepa in Polonia 1958*, s. 22.

⁸⁹ *Elenchus... 1958*, s. 38.

pasterstwo niewidomych i głuchoniemych, czy dzieci specjalnej troski, kapelani więzienni, opieka kuracjuszy sanatoryjnych czy troska duszpasterska nad wczasowiczami to były jeszcze inne formy działalności rekolekcyjno-charytatywnej⁹⁰. Z wielkim zaangażowaniem oddawali się franciszkanie pracy rekolekcyjno-misyjnej na terenie całej Polski⁹¹.

Stan prowincji z niewielkimi zmianami do 1970 r. i przedstawiał się następująco:

1. Kustodia krakowska: klasztory i wikariaty – Kraków, Radomsko, Lubomierz, Rychwałd, Pewel Ślemieńska (wikariat Rychwałdu), Pewel Mała (wikariat parafii Jeleśnia), Gołonóg, Biały Prądnik (wikariat parafii św. Krzyża w Krakowie). Ten ostatni wikariat opuszczono jeszcze tego samego roku.

2. Kustodia przemyska: klasztory i wikariaty – Przemyśl, Jasło, Krosno, Sannok, Kalwaria Paławska, Horyniec, Werchrata (wikariat Horyńca) i Święte.

3. Kustodia wrocławska: klasztory i wikariaty – Wrocław – św. Karola Boromeusza, Głogówek, Legnica, Ulesie i Rzeszotary (wikariaty Legnicy), Kowary, Szklarska Poręba, Wleń, Lwówek Śląski, Kotliska (wikariat Lwówka), Zbylutów, Sobota (wikariat Zbylutowa), Pławna i Pieńsk.

Prowincja w 1970 r. liczyła 215 zakonników, w tym: 159 kapłanów, 44 bracia, 21 kleryków i 8 nowicjuszy⁹².

OKRES OSTATNIEGO TRZYDZIESTOLECIA

Kapituła prowincjalna w 1971 r. postanowiła odstąpić następujące parafie i wikariaty:

Archidiecezji krakowskiej: rektorat w Rabie Niżnej;

Archidiecezji wrocławskiej: Wleń, Pławna, Zbylutów, Sobota, Kotliska, Ulesie i Rzeszotary;

Diecezji przemyskiej: wikariat parafii Radymno w Świętem;

Archidiecezji lubaczowskiej: wikariat parafii Horyniec w Werhracie i Prusiu.

W tym też czasie przeprowadzono erekcję 6 domów na Dolnym Śląsku: Wrocław, Legnica, Lwówek Śląski, Kowary, Szklarska Poręba i Pieńsk⁹³.

⁹⁰ *Acta Provinciae... ab anno 1975*, AFK sygn. B-IVa-12, s. 228, 607; Teka – Lubomierz w AFK sygn. D-II, kwestionariusz wizyty prowincjalnej z 1975, 1983; Teka – Raba Niżna w AFK sygn. D-II, kwestionariusz duszpasterski z 1966; *Acta Provinciae... ab anno 1983*, s. 272; Teka – Przemyśl w AFK sygn. D-II, kwestionariusze duszpasterskie z 1983–1990; Kwestionariusze duszpasterskie z lat 1964–1980 w aktach poszczególnych domów, AFK sygn. D-II *Acta Provinciae... ab anno 1966*, AFK sygn. B-IVa-11, s. 340, 345, 359, 404; *Acta Provinciae... ab anno 1966*, s. 359, 451; *Acta Provinciae... ab anno 1975*, AFK sygn. B-IVa-12, s. 6, 52, 516.

⁹¹ *Acta Provinciae... ab anno 1931*, AFK sygn. B-IVa-5, s. 386, 494, 547, 551–552, *Acta Provinciae... ab anno 1956*, AFK sygn. B-IVa-9, s. 20, 23, 25, 28, 192.

⁹² *Elenchus Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium provincie s. Antonii Patavini et b. Jacobi de Strepa in Polonia pro Anno Domini 1970*.

⁹³ *Acta Provinciae... ab anno 1966*, AFK sygn. B-IVa-11, s. 57–58, 347, 349; Teka Raba Niżna, AFK sygn. D-II-221; Teka Święte, AFK sygn. D-II-257; Teka Horyniec, AFK sygn. D-II-37; „Wiadomości z Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię OO. Franciszkanów w Polsce” (skrót „WzP”) 1971 nr 3 (76), s. 7.

Dnia 17 października 1971 roku papież Paweł VI dokonał beatyfikacji⁹⁴, a 10 października 1982 r. papież Jan Paweł II kanonizacji o. Maksymiliana Kolbego. Podkreślić należy, że o. Maksymilian był związany niemal całe życie zakonne z Prowincją św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię⁹⁵. W 1972 r. wikariuszem zakonu został o. prof. Joachim Bar, co było wielkim wyróżnieniem prowincji⁹⁶.

Po 1970 r. zaistniała możliwość wyjazdu na misje zagraniczne, która znalazła pozytywny oddźwięk wśród franciszkanów. W 1972 r. wyjechali do Zambii o. Jan Kalembkiewicz, o. Marcin Zagórski, o. Franciszek Stopkowicz, o. Albert Cużył i o. Franciszek Kowol⁹⁷. W 1974 r. utworzono samodzielny wikariat w Głowience k. Krosna, gdzie później zbudowano kościół i dom mieszkalny. W 1975 r. prowincja przejęła od diecezji kieleckiej obiekty franciszkańskie w Nowym Korczynie w tym klasztor zlikwidowany jeszcze przez władze carskie w 1864 r. Razem z klasztorem przejęto tamtejszą parafię z drugim kościołem⁹⁸.

W 1976 r. obchodzono jubileusz 750-lecia śmierci założyciela Zakonu, św. Franciszka z Asyżu. Franciszkanie krakowscy odpowiedzieli pozytywnie na propozycję arcybiskupa Luisa Rodrigueza, ordynariusza diecezji Santa Cruz w Boliwii, skierowaną do generała zakonu o. Vitale Bommarco, która dotyczyła objęcia placówki misyjnej w Boliwii. Chcieli w ten sposób również uhonorować franciszkański jubileusz. Z różnych powodów społeczno-politycznych prowincja nie prowadziła w ówczesnym czasie żadnej działalności misyjnej, poza pozostałymi w Japonii braćmi z dawnej misji św. Maksymiliana. Dlatego propozycja ponownego wkroczenia na drogę pracy misyjnej, poza granicami Polski, spotkała się z pozytywnym i przychylnym odzewem ze strony przełożonego prowincji o. Albina Dudka i współbraci, którzy deklarowali gotowość do podjęcia pracy na terytorium państwa boliwijskiego. Decyzja ta spotkała się również z akceptacją Kościoła w Polsce. Podobnie jak krakowska prowincja franciszkanów, tak i cały Kościół w Polsce został przez władze komunistyczne pozbawiony najbardziej wiarygodnego elementu swej żywotności i duchowej siły, którą jest misyjna obecność pośród ludności potrzebującej ewangelizacji. Zadowolone z podjętej inicjatywy wyrazili przedstawiciele polskiego Episkopatu: prymas Stefan kard. Wyszyński i metropolita krakowski Karol kard. Wojtyła⁹⁹. Jako pierwsi podjęli tam pracę: o. Szymon Chapiński, o. Rufin Orecki i o. Jan Koszewski. W rok później dołączył do nich o. Peregryn Ziobro, następnie o. Stanisław Olbrycht i inni misjonarze. Misja w Boliwii ma aktualnie 6 placówek: w Montero (dom założony w 1976 r., erygowany 27 VII 1983 r.), Cochabamba (1979 r., 27 VII 1983 r.), Sucre (1985 r., 1 I 1986 r.), Cochabamba – Chacacollo (seminarium, 21 IX 1988 r.), Santa Cruz

⁹⁴ D. Synowiec, *Beatyfikacja*, „WzP” 1972 nr 1(78), s. 49–56.

⁹⁵ *Męczennik miłości. Kanonizacja bł. Maksymiliana Kolbego*, „L’Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1982 nr 9, s. 1, 3–4.

⁹⁶ J. Bar, „WzP” 1972 nr 5(82), s. 6–7.

⁹⁷ J. Kalembkiewicz OFMConv, *Wspomnienia z Afryki z pracy misyjnej w Zambii w latach 1972–1979*, Kraków 2003.

⁹⁸ Teka Głowienka, AFK sygn. D-II, Akta z 1984 r.; Teka Nowy Korczyn, AFK sygn. D-II, Akta z lat 1975–1992.

⁹⁹ AFK List metropolity krakowskiego ks. Karola Wojtyły do przełożonego i ojców misjonarzy z dn. 25 VI 1976 r.

(1987 r., 4 VII 1992 r.) i Libertad – Juirgarzama (1993 r.)¹⁰⁰. W 1986 r. erygowano kustodię boliwijską, co dało misji nowe uprawnienia¹⁰¹.

Zarząd generalny zakonu zaproponował również Prowincji utworzenie nowej misji w Peru. Zgodnie z uchwałą Rady Prowincjalnej z dn. 30 czerwca 1988 roku¹⁰² po przyjęciu przez Prowincję misji w Peru, dwaj kandydaci rozpoczęli przygotowania do wyjazdu. O. Zbigniew Strzałkowski i o. Jarosław Wysoczański udali się do Peru 30 listopada 1988 roku¹⁰³. Episkopat peruwiański bardzo życzliwie zareagował na założenie nowej misji franciszkanów, praca bowiem przebiegała pomyślnie. Współpraca z siostrami Esclavas del Sagrado de Jesús pracującymi w Pariacoto pozwoliła na szybszą adaptację misjonarzy w Andach. Misja napawała wielką nadzieją i radością, gdyż rozwijała się bardzo dobrze. Tak było do 9 sierpnia 1991 r., kiedy to dwaj franciszkanie – o. Zbigniew Strzałkowski i o. Michał Tomaszek zostali zamordowani przez terrorystów ugrupowania „Sendero Luminoso”. Terroryci dokonali zabójstwa ok. godziny 21⁰⁰ na miejscu starego kościoła przy drodze z Pariacoto do Cochabamby. Rozstrzelani zostali na leżąco strzałami w tył głowy i w plecy. Na plecach o. Zbigniewa mordercy zostawili tekturową tabliczkę ze znakiem sierpa i młota oraz napisem „Tak giną lizusy imperializmu”. Podpisany był wykonawca wyroku¹⁰⁴. Pomimo trudności misja nadal funkcjonuje i rozwija się. Konferencja Plenarna Episkopatu Peru w dn. 24 stycznia 1995 r. pozwoliła na rozpoczęcie procesu beatyfikacyjnego o. Zbigniewa i o. Michała oraz wyraziła zgodę, aby prosić Stolicę Apostolską o skrócenie czasu z pięciu do czterech lat od śmierci misjonarzy. Proces został przeprowadzony, a dokumentacja przekazana do Kongregacji do Spraw Świętych dnia 11 października 2002 r.¹⁰⁵

Trzecim krajem, w którym Prowincja podjęła się misji, był Paragwaj. Duszpasterstwo misyjne polegało przede wszystkim na wydawaniu Rycerza Niepokalanej – „Tupasy Ne’e” w języku guarani, które zainicjował o. Rufin Orecki. W 1992 r. Kapituła Prowincjalna przyjęła dzieło o. Rufina i uznała je za misję Prowincji. „Tupasy Ne’e” wydawany jest nadal jako miesięcznik w nakładzie ok. 15 tys. egzemplarzy¹⁰⁶.

Po rozdzieleniu się Czech i Słowacji franciszkanie czescy na kapitule w Opawie w dniu 12 lutego 1993 r. przekazali odpowiedzialność za Słowację generałowi Zakonu Lanfranco Serriniemu, który zwrócił się do Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię w tej sprawie i została zawarta umowa między pro-

¹⁰⁰ J. B a j o w s k i, *Boliwia franciszkańska. Historia i duch misyjny*. Kraków 1999, s. 85–112.

¹⁰¹ AFK Dokumentacja Kapituły Prowincjalnej. Kraków 16–21 VI 1986 r.; „WzP” 1986 nr 3(159), s. 7.

¹⁰² Archiwum Kurii Prowincjalnej Franciszkanów w Krakowie (AKPK): Korespondencja generała zakonu o. Lanfranco Serriniego do prowincjała o. Feliksa Stasicy z 14 IV 1988 r.; *Misja w Peru*, „WzP” 1988 nr 3(169), s. 4.

¹⁰³ *Wyjazd dwóch misjonarzy do Peru*, „WzP” 1988 nr 4(170), s. 19.

¹⁰⁴ J. W y s o c z a ń s k i OFMConv, *O wschodzie rodzi się nowe życie*. „Bratni Zew” 1992 nr 5, s. 26–29; Z. G o g o l a OFMConv, *Działalność misyjna Braci Mniejszych Konwentualnych w Peru*, Kraków 2003, s. 419–478.

¹⁰⁵ *Relacja o. Carlosa Gomezza Comesañy z oficjalnego otwarcia dokumentacji procesu beatyfikacyjnego naszych męczenników z Peru*, „WzP” 2002 nr 3(225), s. 22.

¹⁰⁶ *Uchwały Kapituły Prowincjalnej. Chęciny 18–22 V; 2–4 VI 1992*, „WzP” 1992 nr 2(186), s. 5, 47–48.

wincją czeską a wyżej wspomnianą w dniu 15 czerwca 1993 r.¹⁰⁷ Na wniosek prowincjała Czech Minister Kultu Republiki Słowackiej w dniu 3 marca 1994 r. uznał osobowość prawną Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych w tym kraju. Prowincja pracowała usilnie nad wskrzeszeniem zakonu w Słowacji. Efektem było utworzenie Kustodii Prowincjalnej pw. Matki Bożej Niepokalanej w 2002 r.¹⁰⁸

Od 1991 r. Prowincja podjęła pracę w Uzbekistanie i uzyskała od władz uzbeckich dawny kościół – ruinę w Taszkencie, który po odrestaurowaniu służy pracy duszpasterskiej. W 1997 r. misja na terenie Uzbekistanu została ogłoszona formalnie „*missio sui iuris*”, a jej przełożonym został o. Krzysztof Kukułka. Oprócz Taszkientu misja franciszkańska w Uzbekistanie obejmowała Samarkandę, Ferganę i Bucharę¹⁰⁹. Szczególną misją jest Kałmucja przejęta w 1995 r.¹¹⁰ Decyzja o otwarciu nowej misji w Ugandzie zapadła na kapitule prowincjalnej w 2000 r. Misja w Kakooge znajduje się w młodej diecezji Kasana-Luweero zlokalizowanej w bliskim sąsiedztwie stolicy Kampala¹¹¹.

W ostatnim trzydziestoleciu XX wieku Prowincja powiększyła się o nowe klasztory i parafie. Zaliczyć należy do nich miejscowości: Głowienka – parafia 1975 r., nowy klasztor 1984 r.¹¹², Lubomierz – kaplica na Rzekach, Oświęcim-Harmęż – nowy klasztor, kościół parafialny i Centrum Św. Maksymiliana Kolbego 1990 r.¹¹³, Rychwałd – dom pielgrzyma¹¹⁴, Kalwaria Paclawska – Nowicjat, dom pielgrzyma 1995 r., Horyniec Zdrój – klasztor i poszerzony drugi kościół, Jasło – klasztor poszerzony o nowy budynek, Krosno – klasztor poszerzony o nowy budynek, Kraków – odzyskanie budynku klasztoru zajmowanego przez ludzi świeckich i generalny remont, Kraków – nowy klasztor św. Antoniego – budynek Kurii Prowincjalnej 1992 r.¹¹⁵, Chęciny – odzyskanie dawnego klasztoru i kościoła¹¹⁶, Nowy Korczyn – odzyskanie obiektów pofranciszkańskich, następnie po dłuższym użytkowaniu przekazanie na rzecz diecezji kieleckiej, Lwówek Śląski – odzyskanie kościoła franciszkańskiego i klasztoru, Dąbrowa Górnicza-Gołonóg – zbudowanie nowego klasztoru¹¹⁷.

Lublin – założenie nowego klasztoru – domu dla studentów z Prowincji, Głogówek – przywrócenie do użytkowania klasztoru i stworzenie domu formacyjnego, Zielona Góra – przyjęcie nowej parafii – budowa klasztoru i kościoła.

¹⁰⁷ Archiwum Kurii Prowincjalnej Franciszkanów w Krakowie (AKPK). Teka Słowacja.

¹⁰⁸ AKPK Uchwały Nadzwyczajnej Kapituły Prowincjalnej. Zuberec 23–26 IX 2002 r.

¹⁰⁹ AKPK Z. G o g o l a OFMConv, *Sprawozdanie o stanie prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię w Polsce na Kapitułę Prowincjalną w Kalwarii Paclawskiej w maju 1996 r.*, mps, s. 88–89; *Uchwała Kapituły Prowincjalnej z 2000 r. o misji sui iuris w Uzbekistanie*, „WzP” 1996 nr 2(201), s. 10–11; „WzP” 2000 nr 2(217), s. 5–7.

¹¹⁰ AKPK Z. G o g o l a OFMConv, *Sprawozdanie...*, s. 91.

¹¹¹ AKPK Uchwała Kapituły Prowincjalnej o otwarciu misji w Ugandzie.

¹¹² *Acta Provinciae... ab anno 1966*, AFK sygn. B-IVa-11, s. 456, 571; *Acta Provinciae... ab anno 1983*, s. 278; *Katalog z Prowincji 1993*, s. 22.

¹¹³ *Wiadomości z Oświęcimia-Harmęż*, „WzP” 1991 nr 1(179), s. 30.

¹¹⁴ Z. G o g o l a OFMConv, *Sanktuarium Matki Bożej Ziemi Żywieckiej w Rychwałdzie*. Żywiec 1999, s. 224.

¹¹⁵ Klasztor erygowany 25.12.1992 r., „WzP” 1992 nr 3(187), s. 20.

¹¹⁶ Po 174 latach zakon odzyskuje klasztor w Chęcinach, „WzP” 1991 nr 2(180), s. 54–58.

¹¹⁷ *Sprawozdanie prowincjała ze stanu i działalności Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię za okres 1989–1992*, „WzP” 1992 nr 2(186), s. 39–45; *Sprawozdanie prowincjała z 1996 r.*

Prowincja w ramach pomocy Zakonowi podejmowała pracę na terenie innych prowincji w Europie. Przyjęto klasztory i parafie: w Niemczech w Rattingen 1986 r., Glessen 1990 r. Oggersheim i Neustadt, we Włoszech w Fossanovie 1991 r. Przejęto kościół św. Antoniego we Lwowie, nabyto posiadłości na własność Prowincji w Zakopanem, Piwnicznej i Krakowie¹¹⁸.

Prowincja podjęła wiele znaczących dzieł – między innymi: Franciszkańskie Spotkania Młodych w Kalwarii Paclawskiej, Franciszkańskie Pismo Młodych – zniesione na kapitule prowincjalnej w 1996 r., Wydawnictwo „Bratni Zew”, Fundacja św. Franciszka z Asyżu, Festiwal Piosenki Religijnej, Ruch Ekologiczny św. Franciszka z Asyżu – REFA. Ważną działalnością w Prowincji jest praca duszpasterska. W 1996 r. na 22 klasztory, jakie prowincja posiadała w kraju, w 17 prowadzono parafię. Na 15 domów poza Polską było 11 parafii. Posługa duszpasterska ześrodkowywała się na tradycyjnym apostołstwie. Zakres oddziaływania prowincji był rozległy. Oprócz Polski franciszkanie pracowali w 14 krajach świata. Prowadzona była także działalność duszpasterska specjalna poprzez: Ruch Światło-Życie, domy rekolekcyjne, rekolekcje i misje ludowe, duszpasterstwo sanktuariorów: Sanktuarium Podwyższenia Krzyża Świętego i Matki Bożej w Kalwarii Paclawskiej, Sanktuarium Matki Bożej w Rychwałdzie, Sanktuarium Matki Bożej Loretańskiej w Głogówku, Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej w Krakowie, Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej Patronki i Opiekunki Małżeństwa i Rodzin we Wrocławiu, Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej w Radomsku, Sanktuarium św. Antoniego w Jaśle, Dąbrowie Górniczej-Gołonogu¹¹⁹.

Na polu naukowym można także odnotować znaczne osiągnięcia. Kilkunastu franciszkanów pracuje na uczelniach PAT, KUL oraz Gregorianum i Seraphicum w Rzymie. Wyższe Seminarium Duchowne OO. Franciszkanów od ponad stu lat kształci i przygotowuje młodych franciszkanów do podejmowania posługi duszpasterskiej. Umowa z PAT gwarantuje zachowanie programu, dzięki któremu studenci szóstego roku otrzymują magisterium¹²⁰. Zaniechano prowadzenia Niższego Seminarium w Legnicy na rzecz Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego.

Podsumowując dzieje franciszkanów Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzeмиę, należy podkreślić ich duży wkład w życie Kościoła powszechnego i zakonu w Polsce i na świecie. Mimo przeciwności burzliwych dziejów Polski franciszkanie działają do czasu obecnego. Trzeba zauważyć szczególny fenomen klasztoru krakowskiego, który od przybycia pierwszych braci św. Franciszka w 1237 r.¹²¹ bez przerwy funkcjonuje nie tylko jako obiekt zabytkowy, ale jako wspólnota życia franciszkańskiego uczestnicząca w ewangelizacji ludu i szerzeniu misji. Jest „matką” wszystkich polskich klasztorów franciszkańskich. Obiekt jako zabytek zerowej klasy zawiera w sobie pamięć historii Polski Krakowa oraz blisko

¹¹⁸ AFK Sprawozdanie prowincjała na Kapitułę Prowincjalną w Kalwarii Paclawskiej 1996 r., mps, s. 63, 89, 109.

¹¹⁹ AKPK Sprawozdanie prowincjała na Kapitułę Prowincjalną w Kalwarii Paclawskiej w 1996 r.

¹²⁰ S. Barcik, *Franciszkańskie Studium w Krakowie. Stulecie reerekcji 1892–1992*, „WzP” 1992 nr 3(187), s. 28–40.

¹²¹ Sz. Skibiński, *Program ideowy i funkcje kościoła Franciszkanów w Krakowie*, [w:] *Sztuka i ideologia XIII wieku*. Wrocław 1974, s. 333–341.

osiemsetletnią historię polskich franciszkanów¹²². Jest głęboko związany z dawnymi i współczesnymi dziejami miasta i archidiecezji krakowskiej. Przez całe osiem stuleci Franciszkanie otaczali swój kościół i klasztor troską, dzięki czemu do naszych czasów, mimo kataklizmów dziejowych, dotrwało wiele dawnych, jeszcze gotyckich zabytków. Dzięki otwartości władz klasztornych, angażujących także własne środki materialne w prace remontowe towarzyszące pracom konserwatorskim, możliwe było przywrócenie dawnej świetności zarówno kościołowi, jak i klasztorowi oraz przeprowadzenie badań naukowych, w wyniku których dokonano odkrycia m.in. zatynkowanych, wysokiej klasy artystycznej, gotyckich polichromii.

Podjęta próba przedstawienia rysu dziejów franciszkanów w Polsce sięga swymi korzeniami XIII wieku. Zainicjowany przez o. Jana z Pian del Carpini, prowincjała Niemiec, rozwój zakonu na terenach słowiańskich miał różne kształty organizacyjne i przechodził różne koleje losu. Franciszkanie przybyli do Polski w 1234 r. Od początku byli świadkami i uczestnikami utrwalania chrześcijaństwa w Polsce, promotorami sztuki i rozwoju społecznego. Ta dialektyka między ciągłością i unowocześnieniem ich obecności w polskim kontekście socjo-kulturowym i eklezjalnym wymagała ciągłej rewizji zarówno stylu przeżywania własnej tożsamości, jak również kryteriów, dzięki którym franciszkanie stali się mocnym bodźcem ewangelizowania młodego kościoła polskiego i zakładania nowych struktur kościelnych na kresach Rzeczypospolitej.

Od tego czasu wielokrotnie zmieniały się granice Polski, organizacja zakonu, granice prowincji. Rosnące znaczenie franciszkanów powodowało podejmowanie coraz to nowych inicjatyw w zakresie duszpasterskim, misyjnym. Zakładali kalwarie na ziemiach polskich i litewskich, wprowadzili w życie zwyczaję szopki bożonarodzeniowej, nabożeństwa pokutne, rozbudzili kult Matki Bożej Niepokalanej.

Kult pasyjny stanowi jedną z cech duchowości św. Franciszka i był bardzo żywy w zakonie franciszkanów. Szczególnym przedmiotem tego kultu w bazylice krakowskiej franciszkanów jest wizerunek Matki Bożej zwanej Smętną Dobrodziejką. Rozwój kultu Matki Bożej Bolesnej, współcierpiącej z umęczonym Jezusem, stał u podstaw założenia bractwa Męki Pańskiej w 1595 r., które prowadziło szeroką działalność do rozbiorów Polski. Wyrazem kultu Matki Bożej Bolesnej było założenie Bractwa pod koniec XIX w. Jednak kult cudownego wizerunku Matki Bożej Bolesnej był niezwykle żywy i obejmował dużą część Polski.

Od drugiej wojny światowej Prowincja św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię rozwija się nieustannie. Znakiem zewnętrznym jest stały wzrost liczby franciszkanów. W 1996 r. Prowincja liczyła 423 profesów wieczystych i czasowych, w tym 238 kapłanów, 36 braci zakonnych, 28 kleryków o ślubach solemnych. W Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię klasztory franciszkańskie znajdują się w 24 miejscach, a za granicą w 17. Średnia wieku nieco powyżej 45 lat¹²³.

¹²² Prezydent Miasta Krakowa Jacek Majchrowski na wniosek Bractwa Mecenatu Kultury przyznał 25 VI 2004 r. tytuł Mecenasa Kultury Krakowa Roku 2003 w kategorii ochrony zabytków klasztorowi oo. Franciszkanów w Krakowie. Dokument w archiwum klasztoru Franciszkanów w Krakowie.

¹²³ AKPK Sprawozdanie prowincjała na Kapitułę Prowincjalną w Oświęcimiu – Harmęczach w 2000 r.

Rozwój cechuje także Prowincję Matki Bożej Niepokalanej z siedzibą w Warszawie oraz wyłonioną z niej w 1985 r. nową prowincję św. Maksymiliana Marii Kolbego z siedzibą w Gdańsku.

Prowincja krakowska wkroczyła w XXI wiek ze stanem liczbowym zakonników podobnym do stanu z okresu swego bujnego rozkwitu, tzn. z czasów Polski przedrozbiorowej.

History of Franciscan Friars of St. Anthony and Blessed Jakub Strzemię Province in Poland Summary

An attempt to show the history of the Franciscan Friars in Poland originated in the 13th century. The development of the order in Slavonic territories, initiated by a provincial of Germany Jan of Pian del Carpini, was going through different organizational stages and experienced its ups and downs. Franciscan Friars arrived in Poland in 1234. From the start they witnessed and participated in consolidating Christianity in Poland; they were promoters of art and social development. Dialectic between continuity and up-dating their presence in the Polish socio-cultural and ecclesiastical context required constant verification of the way of experiencing their own identity as well as the criteria, owing to which they became a strong impulse in the evangelisation of the young Polish church and in the establishing new church structures in borderland areas.

Since that time the borders have been changed many times and so has the organization of the order and the borders of the province. The growing importance of Franciscan Friars resulted in taking up new pastoral and missionary initiatives. Franciscan Friars established Calvaries in Poland and Lithuania, introduced the tradition of Christmas crèches and penitential services. Last but not least, they evoked the cult of the Immaculate Virgin Mary.

Since World War II St. Anthony and the Blessed Jakub Strzemię Province has been developing steadily. A growing number of Franciscan Friars testifies to this development. In 1996 the Province had 423 professed monks, including 238 priests, 36 brothers, 28 clerics who have taken solemn vows. In St. Anthony and the Blessed Jakub Strzemię Province Franciscan monasteries are located in 24 places and 17 are abroad. The average age is slightly over 45 years.

The Province of the Immaculate Virgin Mary, which is based in Warsaw, has also noted a steady growth and so has a new province that developed from it – St. Maximilian Maria Kolbe Province with the seat in Gdańsk.

The Cracow Province entered the 21st century with the number of monks similar to that from its most thriving period, that is the times preceding the partition of Poland.